

Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları : 39

MEHMET EMİN RESULZADE

ASRIMIZIN SİYAVUŞ'U

ANKARA — 1989

Milli Azərbaycan Şûrası Başkanı
Mehmet Emin Resulzade
(31. Ocak. 1884 — 6. Mart. 1955)

Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları : 39

MEHMET EMİN RESULZADE

S-15586

ASRIMIZIN SİYAVUŞ'U

ANKARA — 1989

M.F. Arıođan
Azerbaycan Milli
Kitaphanası

T3 (2A)-8

MEHMET EMİN RESULZADE
Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

«Millet yoludur, hak yoludur, tuttuğumuz yol,
Ey hak! Yaşa, ey sevgili millet yaşa var ol»

T. F.

**Azerbaycan Istiklali Yolunda Can Veren
Şehitlerin Ruhuna İthaftır.**

Yayınlayan : Azerbaycan Kültür Derneği
Anafartalar Cad. Vakıf İşhanı No: 324 Tel.: 132 53 33
P.K.: 165 Ulus ANKARA
Sakarya Cad. 30/4 Yenişehir - ANKARA
Dizilip Basıldığı Yer : Yenigün Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Eseri Yayına Hazırlayan : ARASOĞLU

ANKARA — 1989

ASRIMIZIN SİYAVUŞU'NU YAYINLARKEN

Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Şûra Başkanı, Millî Müsavat Partisi ve Azerbaycan Millî Merkezi Lideri Rahmetli Mehmet Emin Resulzade'nin ASRIMIZIN SİYAVUŞ'u adlı eserinin ikinci baskısını sunuyoruz. Eserin ilk baskısı, Azerbaycan'ın işgalini müteakip Resulzade'nin İstanbul'a gelişinden bir süre sonra 1920'li yıllarda eski harflerle basılmıştı.

Mehmet Emin Resulzade'nin, Azerbaycan Türk Cumhuriyeti Devletinin komünist Rus ordularının işgaline maruz kalması üzerine çekildiği Lahiç dağlarında, istilâcı kuvvetlerin yıkma, talama, öldürme, Azerbaycan'ın çeşitli zenginliklerini Moskova'ya taşıma faaliyetlerini görerek düşmanın bu insanlık dışı hareketlerini hazmedemiyen Azerbaycan halkının eline geçirdiği her türlü malzemeyi silah olarak kullanmak suretiyle Vatanını savunmaya çalıştığını müşahade ederek bu eserini kaleme o ağır şartlar içinde alması, Lahiçlilerin O'nu evden eve geçirerek, hatta onu aramaya gelen düşman kuvvetlerinin karargâh yaptığı evin üst katında saklamaları bu eserin yazılmasına vesile olmuştur.

Ölümlerle burun buruna gelmesine bakmıyarak derin müşahadelerini, Azerbaycan Türklerine karşı taşıdığı büyük inancı içeren bu muhtevalı eser hepimiz için örnek olmuştur. Devlet, siyaset, edebiyat adamı, mütefekkir Resulzade'nin o kanlı işgal döneminde yaşadığı elemli ruh halini, yarınlara karşı olan sarsılmaz imanını yansıtmaya, ortaya koymaya bakımından da bir dönemin koyu karanlıklarını aydınlatan siyasi edebiyatımızın ölümsüz bir eserdir.

Mehmet Emin bu eserinin bir bölümünde, şartlarının müsait olmamasına rağmen Türkiye'nin, o tarihlerde Türk Hanedanı hakimiyetinin hüküm sürdüğü İran'ın, Azerbaycan'ın maruz kaldığı bu Rus istilasına karşı sessiz kalmalarına, tutum ve davranışlarındaki biganeliğe karşı derin bir üzüntü ile telmihte bulunarak Turan hükümdarı ALP ERTUNGA'nın SIYAVUŞ'a takındığı tavrı o kanlı istila günleriyle karşılaştırmakta, Şehname'den örnekler vermekte, bundan başka milletlerin yararlandığına işaret etmektedir.

Bir bakıma Asrımızın Siyavuş'u Vatan Azerbaycan ve onun ölümsüz Lideri Mehmet Emin Resulzade'nin ta kendisidir. O, öldürülmek istenen milletlerin diri diri gömülmesine imkân olmadığını, Millî Mücadelede Türkiye'nin bunun en güzel örneğini verdiğini belirterek Vatan Azerbaycan'ın işgalden kurtarılması görevini Azerbaycan Türk gençliğine verdiğini, onun çelik kollarına emanet ettiğini, «Bir Kere Yükselen Bayrağın Bir Daha İnmiyeceğini» belirterek bu yolda «Ya Gâzi, ya Şehit olacaksın» emrini vermektedir. Azerbaycan Türk Gençliği, ölümsüz Liderinden aldığı bu kesin direktif üzerine, bugün Azerbaycan Türklerinin kalbgâhında yaşayan Mavi-Kırmızı-Yeşil Ay-Yıldızlı Bayrağını Parlamento binası üzerinde, Azerbancan'ın dört bir köşesinde dalgalandırma mücadelesi içindedir. Bu şanslı mücadele muhakkak ki zaferle neticelenerek «İnsanlara Hürriyet Milletlere İstiklâl» ideali bir güneş gibi her tarafı aydınlatacaktır. Aziz Resulzade, İstiklâl ve Hürriyet şafağı Azerbaycan ufkunda sökmek üzeredir.

AZERBAJYAN KÜLTÜR DERNEĞİ MERKEZ YÖNETİM KURULU

ÖNSÖZ

Millî Azerbaycan neşriyatının ikinci sayısını teşkil eden bu risalemizin kendine mahsus bir macerası vardır. Bu macera kendi başına bir mevzu teşkil etmekle birlikte, asrımızda görülen heyecan ve tesirleri izah bakımından dahi dikkate değer.

«Asrımızın Siyavuşu» muayyen bir maksadla, vatanımızın, milletimizin, kamuoyumuz ve inanışımızın düşmanlarına karşı hususi bir düşmanlık hissi yaratmak maksadıyla, evvelce düşünülmüş bir eser değildir. Neşriyatımızın ilk sayısını teşkil eden «Azerbaycan Cumhuriyeti»ni Türkiye'nin basın alanında gördüğümüz bir eksikliği kudretimiz dahilinde, ortadan kaldırmak maksadıyla, düzenli bir planla yazmıştık. Halbuki «Asrımızın Siyavuşu» böyle muayyen bir maksad ve planla yazılmamıştır.

Biz onun nasıl yazıldığını, ne gibi şartlar içinde vücuda geldiğini kısa da olsa, anlatmazsak eserin hangi nedenle ve ne hedefle yazıldığını tarif edemeyeceğimizi hissediyoruz. Bunun için muhterem okuyucuların müsaadesi ile macera hayatımızdan bir kısmını nakledeyim:

Bolşevik istilası müessif bir emrivaki idi. Bir ay kadar Bakû'da saklandıktan sonra, bir arkadaşla beraber Bakû'yu terk etmiş, Gürcistan'a geçmek üzere yola çıkmıştık. Hadiseler ve tesadüfler bizi birçok dağları ve dereleri geçirdikten sonra Şamahı kazasında (Lahiç) adında tanınmış bir kasabada saklanmak mecburiyetinde bırakmıştı.

Lahiç'de bir vatandaşın evinde misafir idik. Bu evde ufacak bir kütüphane vardı. Birkaç Farsça, birkaç Türkçe, bir kaç da Rusça kitap ve dergilerden ibaret olan bu kütüphanenin bence en dikkate değer cildi Firdevsi'nin Şehname'si idi.

Şehname'yi iki baştan okumaya başladım. Doğunun bu büyük romantik eseri o zaman pek hassas olan ruhumu istilâ etti. Geçirdiğimiz maceralı hayatı şairane bir surette iki baştan yaşatan ne hikâyeler, ne destanlar, ne tipler, ne felsefeler vardı. Bunların yanında merakımı en fazla celbeden ve ruhumun en hassas noktalarına kadar nüfuz eden bir hikâyeydi: Siyavuş destanı okudum. Evvelce aşına olduğum destanı ilk defa okur gibi oldum. O kadar sevdim, o kadar anladım ki bir daha tekrar ettim. Yüksekten okudum. Arkadaşıma dinlettim.

Hiç şüphe yoktu ki ilham almıştım. «Arkadaş, tarihinin Siyavuş'unu dinledin. Şimdi sana asrımızın Siyavuş'unu yazacağım» dedim.

O, buna hayret etmişti. Her saat ve her anda bir başkın tehlikesine maruz bulunduğumuz böyle bir vaziyette yazı yazılacağına inanmamıştı.

Fakat ben başladım. Birkaç sayfa yazmıştım ki bulunduğumuz evi tedbir için değiştirmek lâzımdı. İkinci değiştirdiğimiz yer bana pek uygun gelmişti. İhtimal ki takip-ten bir müddet uzak olmak için burası biraz daha müsaitti. Fakat Lahiç dağlarının en muhteşemi olan (Nihal)e bakan güzel manzarası, (Girdeman) nehrinin gece mehtabındaki okşayıcı akıntısı ve yabancı gözünden uzak olan küçük bahçesi ile o, o anda, yaşadığım ruh halini kâğıt üzerine dökmek için en müsait şartlara sahipti.

Altıncı gün yine yerimizi değiştirmek icabetti. İki günlüğüne bizi başka bir eve naklettiler. Burada sonuncu bölümün müsvetesini bitiriyordum.

Artık Lahiç'de kalamaz olmuştuk. Evlerinde misafir olduğumuz vatandaşlardan bir kısmı tevkif olunmuş, köy, umumi gözetleme tehdidi altında kalmıştı. Bir an evvel Lahiç'i terketmek gerekiyordu. Boşa çıkan iki teşebbüsten sonra dağlık sahadan inmiş ovaya gelmiştik. Geçtiğimiz köylerden birisinde müsvette halinde bulunan «Siyavuş»u temize çektim. Temize çekilen nüshayı misafiri bulunduğumuz köylüye terkederek müsvettesini kendimle beraber aldım. Kazaya uğramayacağımızdan emin olamazdım. Telef veya yakalanacağı tahmin olunan yanımdaki nüshadan başka diğer nüshası bulunsun diye böyle bir tedbire lüzum görmüştüm. Burası arkadaşlarıma hitaben ilave ettiğim vasiyetnamede, dahi açıkça görülmektedir. Korktuğum bir emri vaki olmuş, bulunduğumuz yer tesadüfen keşfedilmiş, evimiz basılarak tevkif olunmuştuk. Teslim olmadan evvel yanımdaki nüshayı doğal olarak telef etmiştim.

Birçok kaza ve kader geçirdikten sonra, Moskova'ya nakledildim. İki sene menfi bir hayat geçirdim. Bu iki sene müddetinde «Siyavuş»un ikinci nüshasının emanet ettiğim köylüde sağ salim kaldığına ait, açık bir malumat alamadım. Nüsha, daha arkadaşların eline geçmemişti. Köylü, tembih ettiğim pusulayı almadan, kitabı kimseye veremeyeceğini anlatmıştı.

İki senelik menfi hayattan sonra daha az maceralı olmayan bir teşebbüsle kurtularak (Finlandiya)ya gectim. Nihayet buraya geldim. Tam üç sene sonra kaybettiğimi buldum. «Asrımızın Siyavuşu» bir çok müşkülât ve mace-

ralara maruz kaldıktan sonra, bolşevik çemberini yarak, İstanbul'a kadar gelmiş, yazarının kendisine ait üzüntüsünü yoketmiştir.

Arkadaşlardan bazıları kaybettiğim bu eserden dolayı duyduğum üzüntüyü gördüğü zaman, mademki mevzu malumunuzdur, yeniden yazarsınız, diye teselli ediyorlardı. İhtimal ki bu mevzu yeniden yazılabilirdi; Fakat o zamanki hal, ruh hali ve vaziyet bir daha geri verilemez. 1920. senede Lahic'de kaçak bir hayat yaşayan Ali Ahmetoğlu'nun (1) eseri ile 1923. yılda İstanbul'da yaşayan Mehmet Emin Resulzade'nin eseri arasındaki fark aşkâr olsa gerek.

«Asrımızın Siyavuşu» Türk'le başlayan iki tarihin de hazin bir vaka ve hadisenin yankılı bir ağıtıdır. Yazılan vakaya iştirak etmiş bir fert sıfatıyla ve etten, kandan, sinirden yaranmış bir canlı olmakla hislerinin tesirine kapılmış; Fakat adı geçen şartlar içerisinde, tesadüfi bir nedenle, belirli bir gaye gütmeyen, o anda duyulan pek derin bir tesiri hikâye eden bu eserin samimiyeti elbette inkâr olunamaz. Tasavvur edilen kusurların hoşgörüyü karşılanması rica olunur.

İşbu eser, yazılırken, birçok istiare ve misalleri itibarı ile Azerbaycan edebi muhitini nazara almıştır. Bu kadar maceralar sonunda kendisini İstanbul'da basmak ve neşretmek kısmet olmuştur. Bu kısmet kendisine cezai bir şive tashihi ile bir takım maiyet adamlarının ilavesinden başka etkiye uğramamıştır.

(1) Saklandığım zaman kullandığım müstear ad.

«Siyavuş», meydana gelmesi ile Lahic'deki kütüphaneye sahibi, bizi bir baba gibi besleyen o sevimli ihtiyar ve nihayet ölüm tehlikesine karşı emaneti şahit olarak gösteren o mert köylülere borçludur. Burada onlara manen teşekkür etmeği vazife sayarım. Bolşeviklerin kahrına maruz bulunmasınlar diye isimlerini ifşa etmemek zarureti ile üzgünüm. İnşallah onun da sırası gelir.

Mehmet Emin Resulzade

Aziz arkadaşlar!

Namert düşmanın takibatından bir tarafa çıkarak maksada hizmet etmek için gittiğimiz yol üstünde yazılmış bu risaleyi, uygun olursa, kendim yazdırıp yayınlatacağım. Fakat yar olmaz, ben bunu tab ettiremezsem, bu nüshayı onun için bıraktım ki, siz zahmetimi boşa çıkarılmayıp onun yazılmasına ve neşrine bizzat yardımcı olasınız. Yazılmasında mümkün olduğu kadar güzelliğine ve doğruluğuna itina edilmelidir.

Büyük maksad yardımcınız, parlak mefkûre ışığınız olsun.

Ali AHMETOĞLU

ASRIMIZIN SİYAVUŞU

Evvelce tarihin Siyavuşuna bir göz gezdirelim:

İran romantizminin mahir şairi Firdevsi Tusi'nin değerli adını dünyalar durdukça kalıcı ve şairane

«Nemirem ez in peski men zindeem» (1)

övünmesini kemal, cesaret ve iftiharla söyleten Şehname'nin, bence, en şaheser destanı -Siyavuş hikâye hazinesidir.

Şehname'nin en ruhlu kısmı, malûmdur ki, İran - Turan muharebeleridir. Bu muharebelerin en heyecanlı ve dehşetlileri, şüphesiz ki, Siyavuş kanı için icra olunanlardır.

Firdevsi, savaş ve şenlik aşığı, boylu ve boslu ve ilahi, azim ve hüner şairidir. Kuvvetle, güzelliği her yerde tam gören bu şairin en kuvvetli ve en güzel insanı Rüstem'dir. Firdevsi'nin doğmuş ilhamı bulunan bu Sistan pehlivanından başkasını Tanrı yaratmamış; Ne mucizedir ki göstermemiştir. Fakat Rüstem pehlivan bile en büyük mucizelerini «Siyavuş'un öcü»nün intikamını almak için vuruştığı meydânlarda göstermiştir.

---

(1) Bundan ölmem çünkü ben diriyim.

SİYAVUŞ'UN KISACA AHVALI

1 — Siyavuş'un doğumu, 2 — Siyavuş'un eğitim ve düşüncesi. 3 — Siyavuş Turan'da Efrasyab'ın (2) rüyası ve Siyavuş'u hüsnü kabulü. 4 — «Siyavuş Gerd» Siyavuş şehri. 5 — Siyavuş'un mutsuzluğu. Gersivez'in hilesi. Siyavuş'un öldürülmesi, Siyavuş'un son sözü.

Halkça meşhur olanı şöyledir ki :

Kıyaniler'den (Keykavus)un oğlu Siyavuş, övey anası Sudabe'nin aşkı ve babası (Keykavus)un vefasızlığından bizar olarak Turan'a kaçtı. Turan hakani (Efrasyab) tarafından hüsnü kabul gördü. Hakani'nin kızı (Frengis) ile evlendi. Nihayet Efrasyab'ın gazabına uğrayarak kafası kesildi. Haksız dökülen bu kan için İran ile Turan birbirine karıştı ve asırlarca kan akdı.

Fakat İran (İlyada)sının bu hazin destanı (Mitolojilerdeki) rumuzu sezerek okuyanlarca görülür ki: Siyavuş, tarihi bir hakikatten ziyade şiir bulaşmış bir remz tarihidir. Bu bir semboldür.

Mitoloji, tarihin Huşeng'den evvelki kadim asırların vaziyetini hayalet ile karıştırılmış bir surette nakleder. Bu gibi nakiller «Ez zamane Geblul Tarih» denilen eski zamanın bir takvimidir.

Birbirleri ile münasebet eskide kurulmuş, hala İran ile Turan gibi birbiri ile asırlarca çekişmiş, sebeplerin, mitoloji ve efsaneleri pek çok karışmıştır. Bu karışık mitolojinin bazen, Türklerde Batır, Ruslarda bagatir, Farslarda bahador sözünün benzerliği gibi, bir kısım kahramanlara da benzer veya ortak olur.

Siyavuş hikâyesinin ifadesinden görülüyor ki, hem Batır hem de Bahadır olup İran ile Turan arasında ortak bir kahramandır.

Evet, Siyavuş meşhur olduğu gibi bir İranlı, daha doğrusu, halis bir İranlı değildir. Onun ne suretle doğruluğunu Firdevsi böyle naklediyor.

İran bahadırlarından iki kumandan, Tus ile Kiv Turan hududunda ava çıkmışlardı. Av esnasında, orman içerisinde evden kaçmış bir kıza rastladılar. Kızın güzelliği her iki pehlivanın yüreğini bir anda okladı. İkisi de dağ keçisi avında iken, bu orman perisinin kirpiklerinin okuna hedef oldular. Saçları ağarmış koca pehlivanlar «ceviz bulmuş çocuklar» gibi (3) bu bulunmuş peri için münakaşa ettiler. Biri kıızı daha evvel gördüğünden diğeri ise kendisi daha evvel tuttuğundan bahsederek hak üstünlüğü arıyor, hiç biri ötekine bırakmak istemiyordu. Nihayet, iki dostu birbirine düşüren bu güzeli (Kaykavus)un yanına getirip davanın hallini ona bıraktılar. O da tıpkı çocuklar için ceviz bölen ihtiyar gibi, davayı kıızı kabul etmekle halletti.

Firdevsi'nin anlattığına göre pehlivanlar belası olan bu fettan kız, en asil Turanlı olup, nesli Efrasyab'ın kardeşi Gersivez'e kadar varıyormuş.

Bu suretle Efrasyab sülalesinden bir Turan güzeli İran şahı ile kavuştu ve neticede;

-
- (3) Lafonten vari hikâyeler yazar Rus Şairi Krilof bir ceviz bulan iki çocuğun davasını hikâyemsi tasvir eder ki, biri civizi evvel gördüğünden, diğeri ise daha evvel eline aldığından bahisle az kaisen kayga yapıyorlarmış. Nihayet yoldan geçen bir ihtiyarı kendilerine hakem karar vermişler. İhtiyar, cevizi kırarak kabuğunu ikiye bölmüş: Biri senin, diğeri de ötekinin, içi de benim diye davayı halletmiş.

---

(2) Turan Hakani Alp Ertunga'ya Şehname'de verilen isim.

«Cüda şüd ez u kudeki çun peri

Be çöhre besen but Azeri» (4)

Bu Azeri heykele Siyavuş adını verdiler.

Siyavuş'un terbiyesini Rüstem pehlivana bırakmışlardı. Rüstem onu kendisi gibi bir yiğit yapmıştı. O, zamanın alışılmış harb usullerine tamamiyle aşına, silah kullanmasını çok iyi bilen bir pehlivan olarak yetişmişti. Böyle iken o, savaştan ziyade barışa taraftardı.

Firdevsi, güzelliği kuvvetten ayırmaz. Siyavuş, kadınları çıldırtacak bir güzelliğe sahipti. Fakat vücudu gibi onun ruhu da güzeldi; Mukaddes bir iffete sahipti.

Bu mert huyu ile o, yaşadığı namert muhit içinde pek çok müşkülata, tehlikeli maceralara uğradı. Kendisine ilk macerayı açan üvey annesi Sudabe olmuştu. Sudabe, güzelliği ile meşhur, müstesna ve ihtiraslı bir kadındı. Genç Siyavuş'a üvey oğlu olmasına rağmen aşk teklif etti, red cevabı alınca onu Keykavus'a şikâyet etti. Tırmalanmış bir yüzle huzuruna çıkıp: Oğlun, bana tecavüz etmek istedi, baş ve suratımı tırmaladı, diye iftira etti. Siyavuş sorgulanırken, Sudabe tarafından fena bir teklife maruz kaldığını söyledi. Hanımı ile oğlu arasında kalan padişah hakimlerin tavsiyesi ile günahkâr ile masumu ayırmak için, kendilerinin mukaddes ateşten geçmelerini emretti. (5). Siyavuş ateşten geçerek masum olduğunu isbat etti.

İkinci macera, netice itibarıyla daha mühim idi. Turan hakani İran toprağından mühim bir kısmı emri altına

(4) O peri gibi bir çocuk doğurdu ki çehresi Azeri heykeline benziyordu.

(5) Ateşin kudsietine inanan eski İran'da efsanelerin rivayetine göre, suçluları mukaddes ateşten geçirmek adeti vardı. Suçlanan, masum ise ateş kendisini yakmazmış.

almıştı. Kaykavus, Turan'a karşı harp ilân ederek kumandanlığa oğlu Siyavuş'u tayin etti. Rüstem de Siyavuş'un emrine verildi. Siyavuş, harbi başarıyla idare etti. Turanlılar, İran toprağını tenkettiler. Şimdi harp müdafisi bir şekilde çıkararak taarruzu bir hal alıyordu. İran ordusu Turan toprağına geçecekti. Bu esnada Efrasyab'dan elçiler geldi. Efrasyab, barış teklif ediyordu. Siyavuş barış teklifini kabul etti, harbi bitirmek için babasına haber yolladı. Keykavus, Siyavuş'tan gelen bu teklife kızdı; onu kumandanlıktan çıkardı; yerine diğer birisini tayin ile harbin devamını hükmetti. Siyavuş ise barış teklifini babasının inadına tercih ettiğinden İran'ı terkedip birkaç tane seçkin süvarisiyle Turan'a iltica etti.

Bu ilticasıyla Siyavuş büyük maksadına ermek fırsatını bekliyordu. Bu maksadı ise, kendisinde karışmış olan iki irkin kanını artık boş yere akıtmamak idi. Bunun için İran ile Turan'ı barıştırmak lâzımdı. Böyle bir barışı kabul etmediği için babasına karşı gelmiş ve yine böyle bir barış teklifinde bulunduğu için Efrasyab'a sığınmıştı. Siyavuş, Turan'a geçerken, babasına yazdığı mektupta bu maksadını şöyle anlatıyor, diyor ki :

«Ben şu gençliğimle beraber akıl ve muhakememi idare ettim. Kendi nefsimi sahip oldum. Şahın haremimi benim ilk derdimi teşkil etti. Ateşten geçmek zorunda bırakıldım. Bu halden bıkararak harbe atıldım, muzaffer oldum. Nihayet barış yaptım. Öyle bir barış ki iki alem buna memnun oldu; Yalnız şahın kalbi taş kesildi, çeliğe döndü.

Neyamet zimen hiç karî pesend
Koşaden heman o heman niz bend
Çu çəşməş zi didari men geştî sir
Ber sir geştə nebaşəm delir (6)

(6) Hiç bir işimi beğendiremedim. Açıldığım la bağlandığım bir oldu. Gözü beni görmeden bezdi. Bezgün bir huzurda ise cesur olamam.

Efrasyab Siyavuş'u rüyasında görmüştü. Yorumcular kendisine demişlerdi ki «— Bu civan ile harb etse veya hut bu genç onun elinde ölse taht ve tacı devrilerek, Turan harab olacak, dünyada kan kuşağa kadar çıkacak.» Bunun için de o, Siyavuş'un gönlünü her vasıta ile elde etmek istiyordu.

Siyavuş da Efrasyab'ı seviyordu. Bunun için de o, Kumandan (Piran)'ın (7) baba gibi tavsiyesi ile Efrasyab'ın kızı Frengis ile evlendi.

Efrasyab, damadının hayat ve refahını temin için kendisine Turan'ın en güzel bir bölgesini ayırdı. Siyavuş burada barışseverliği ile güzel ve numunelik bir saray yaptırdı. Bu saray iki büyük alemin güzelliklerini şahlığa laik bütün medeniyeti aksettiren bir şekilde idi. «Siyavuş Gerd» (Siyavuş Sarayı) adını taşıyan bu yapıyı Şehname şöyle tarif ediyor.

«Ne germaşi germ ve ne sermaş serd
Heme çayı şadi ve aramu hard
Ne bini der an şehri bimar kes,
Yeki bostan ez behişt est veber.
Heme abha ruşen ve huşguvar
Hemişe berri yomu o çün behar» (8)

Efrasyab'ın emri ile dünyadan haraç almağa çıkmış Piran, döndüğünde padişahına vuku bulan maruzatı esnasında en başta Siyavuş Gerd'den bahs ile diyor ki :

(7) Efrasyab'ın veziri.

(8) Ne soğuk ne sıcak her bir taraf ferah, rahat. Orada hasta görmez cennetten bir bostan bulurken. Suları hep saf ve tatlı, çölleri daima bahar.

Siyavuş yeki çayki saht neğz
Pesendidei merdum paki meğz
Yeki şehir didem ké ender zemin
Ne bined çinan kes be Turan zemin (9)

Günün yarısı gündüz, yarısı gecedir. Ayın yarısı aydınlık yarısı karanlıktır. Senenin yarısı sıcak yarısı soğuktur.

Dünya ta ilk yaratılışından beri iki karşı kuvvetin, iki karşıt noktanın çarpışmalarına savaş meydanı olmuş; insanlık tarihi adeta bu çarpışmaların, serüveni ile bu çarpışmaların alın yazısından ibaret kalmıştır.

Tabiatın her şeyinde methiye (ikiliğin) olduğu gibi, gelip geçici tarihi dahi bu ikilikten yakasını kurtaramamıştır. Bu methiye bilhassa, İran'ın dini Zerdüştlükte kendini gösterir. Her Hürmüzd'e karşı bir Ehrimen (10) vardır. Bunlar daima vuruşur, galebe, gâh onun gâh öbürünün olup çarpışma dünyalar durdukça devam eder.

Firdevsi'nin felsefe olayları, baştan aşağı işte bu Hürmüzd ile Ehrimen ikilisinden ibarettir. Onun Rüstem pehlivan ağızıyla söylettiği :

Çinin est rem seray dürüş
Gahi püşt zin ve gahi zinbé püşt (11)

(9) Siyavuş zevk erbabının hoşuna gidecek bir memleket yapmıştır ki böyle bir şehri kimse bütün Turan ülkesinde bulamaz.

(10) Zerdüştinine inananların kötülük tanrısı, şeytan.

(11) «Bu eski ve sert dünyanın adeti böyledir ki, gâh insanı eyerin sırında, gâh da eyeri insanın sırında gezdirir» mealinde olan bu beyit Rüstem'in sözüdür. Ava çıkan Rüstem atı Raş'ı otlamaya bırakmış, eyerini alarak baş altına koymuş uyumuştur. Uyanınca Raş'ın kaçırıldığını anlamış, eyerini sırtına alarak atını aramaya gittiği zaman Firdevsi bu beyitle konuşturuyor.

Hikmetli Şehname'nin her sahifesinde herhangi bir pehlivanın durumu «Saadet rütbesinden zelillğe» düşünce hemen bu sözü tekrar edip duruyor. «Çinin est» feleğin taktiridir diye yazılıyor.

Bu felsefe yalnız katı bir İranlı olan Firdevsi'nin Rüstem'i ile «Ak Dev»inde değil, Batı edebiyatı üstadlarından Alman şairi «Göte»nin «Faust»u ile «Mefistofel»inde dahi görülmektedir.

Siyavuş, rahmani fikirlerle dolu dünyayı cennet yapmak isteyen padişah sıfatlı bir Faust iken, (Gersivez) kendisine mukabil şeytani bir garazla Mefistofel rolünü oynuyor. O «muhacir bir İran şehzadesinin» Turan hakanlarına uygunluğunu çekemiyor. Siyavuş'tan Efrasyab'a şikâyet ederek diyor ki:

Fürüstade amed zi Kavus şah
Nehani benezdiki o çendgah
Zirum vez çin nizeş amed piyam
Hemi yadi Kavus gired becam (12)

Hain korkaktır derler: Bunu tersine söylesek «korkak hain olur». Efrasyab'ın Siyavuş'a olan hürmeti korkusundan idi. «Korkan göze çöp düşer» darb-ı meseli meşhurdur. Gersivez, Şekspir kahramanlarından (Yağu) gibi (Otello) yaratılışlı Efrasyab'a birtakım vesveseli telkinler vermeye başladı. Gersivez bu telkinler ile Efrasyab'ı çileden çıkarmaya muvaffak oldu. Halbuki biraz evvel en yakın en muteber adamı koca ermişten Siyavuş hakkında:

(12) Gizli olarak kaç defa Kavus şahtan kendisine elçi gelmiştir. Rum ile Çin'den dahi yine adamlar gelmiş, hem de Kavus adına içki içiliyor.

Be din zib in ki damadı tüst
Be hubi bekam dil şadi tüst (13)

Tarifini işiten Efrasyab'ın yüreği ne kadar şen ve ne derece rahat olmuştu.

«Yağu»nun mendil entrikasını biliyorsanız, Efrasyab ile Siyavuş dahi Gersivez'in böyle mel'un bir hilesine kurban oluyorlar.

Efrasyab ansızın asker sevk ederek «Siyavuş Gerd» şehrini basıyor. Siyavuş ile dostları muhasara olunuyor.

Siyavuş bahtının döndüğünü ve başına gelecek felâketi hissetmiş ve hissettiklerini Piran'a demişti ki :

«Çu harem şeved çayi araste
Pedid ayez ez her sui haste
Nebayed mera şad bu den besi
Neşined berin gah diğher kesi» (14)

Böyle bir hissi uygulamadan önce kırılan Siyavuş, Efrasyab'ın harb etmek için geldiğini haber alınca kaçmaya karar verdi. Her tarafı muhasara edilmişti. Kendisini böyle bir vaziyette bulunca alın yazısına teslim oldu. Dost vefası son anda olsa da karşı gelmek istediler; Fakat :

«Çi goft an hiredmend bareyu huş
Ke ba ehteri bes be merdi mekuş» (15)

(13) Damadınız kendi güzel ahlâkı ve adabı ile mal ve mülkünüze muvafıktır.

(14) Bir yer abad ve güzel olunca, her taraftan alıcıları zuhur eder. Dünya artık memnun olunmaz. Bu tahta başka birisi oturur.

(15) O görüş ve akıl sahibi dedi ki kötü talihle mertlik yapma.

Siyavuş Efrasyab'la yüz yüze geldi:

«Çera cenkəü amedi ba şah

Çera guşt haki mera bi günah» (16)

Diye sordu, Efrasyab'ı ikaz etmek istedi; fakat Gersivez mel'un, fırsat vermeyerek adeta arkadan mendil götürür gibi Siyavuş'a :

«Ger ider çenin bi günah amedi

Çera ba zireh nəzd şah amedi

Pezire şuden zin nişan rah nist

Kaman ve zireh hediye şah nist» (17)

Diye iblisane bir eda ile hitab etti.

Artık herşey bitmiş, Efrasyab'ın yüreği dostluktan boşalmış, Gersivez'in hilesi aklını çalmış, hakim bilgilerin kendisine :

«Eger ba Siyavuş künedşah cenk

Çu dibə şevəd ruyi giti bé renk

Ve ger u şevəd ber desti şah

Bé Turan namend seru taht və gah

Serazir aşub gerdəd zəmin

Zibəhr Siyavuş be ceng o be kin» (18)

(16) Neden askerlerinle savaşçı olarak geldin, günahsız iken neden beni öldürmek istedin?

(17) Eğer sen böyle masum idin, neden şahın yanına zıhlı olarak çıktın? Huzura çıkmak böyle olmaz. Yay ile zırh şahı taktim edilecek bir hediye değildir.

(18) Şah Siyavuş'la harbederse dünya yüzü ipeklili kumaş gibi simsiyah olur ve eğer o şahın elinde ölürse, Turan'ın taht ve tacı berbad olur; Alem karışır. Siyavuş'tan dolayı dünya harp ve kin ile dolar.

Dediklerini tamamiyle unutmuştu. Artık hiddet ve gazap gözlerini bürümüş hiçbir şey görmüyor, Siyavuş'un «Azəri Həykəli»ne bənzər başını kəsmək için cellada emir veriyordu.

Bu korkunç anda Efrasyab'ın kızı Frengis geldi. Siyavuş'un günahsız olduğunu yana yakıla söyledi, babasına rica etti. Onun affedilmesini istedi; Fakat bu ricaları ile o, hiçbir şeye muvaffak olamadı; Bilakis, az kalsın kendisini öldürüyorlardı. Yalnız bazı nasihatçıların yol göstermesi ilə ölüm təhlükəsini atlatıp idamı həpsə çevrildi.

Cellatlık vazifəsini (Gerv) adlı bir kumandan yürütüyordu. Bu adam vaktiylə müsabakaların birində Siyavuş tərəfindən acı bir məğlubiyyət tətmışti. Şimdi elinə gəcən fırsattan istifadə edərək Siyavuş'u öldürməkdən hususi bir zəvk alıyordu. Grev'in intikamı, hənçərlə Siyavuş'un masum boğazında acı bir kinlə işlənən, İrən-Turən bərişinin o məzlüm böyüğü son olaraq dedi ki :

Ez İrən və Turən bər ayəd huruş

Cihanı zahun mən ayəd bə cuş (19)

(19) İrən və Turən'dən bər hərəket başlar, dünya benim kənimdən cəsər

SIYAVUŞ'UN TİPİNDEKİ NOKTALAR

1 — Siyavuş bir sembol. 2 — Federasyon nazariyesi. 3 — Siyavuş barışsever federalist. 4 — Firdevsi'de kan hikmeti.

Firdevsi düşüncesine göre kanı iki milletten karışmış olan kahramanlar, mutlaka bu iki milletin sahib olduğu alemi düşünür, bir fikir ve hiddet beslerler.

Biz bu hikmeti Siyavuş hikâyesinin her beyitinde dolu buluruz. Siyavuş, yarısı Turanlı yarısı İranlı olduğundan bu iki alemi mes'ut görmek, onları birleştirmek istiyor.

Söhrab'da böyledir: O da bir Turanlı hanımdan doğduğu için İran şahını öldürmek, Turan halkını yüceltmek, babası Rüstem'i birleşmiş İran - Turan tahtına oturtmak, annesi (Tehmine)'yi dahi «Banu Cihan» ilan etmek hayali ile dolaşıyor.

Makedonyalı Büyük İskender böyledir. O Rum sarayı Filakus'un Darab (1) şaha varmış kızından doğduğu için der ki, Rum ile İran'a sahip olup büyük bir imparatorluk vücuda getirebildi.

Başka bu gibi misal ve yargıları Firdevsi'de bulmak daima mümkündür.

(1) Kiyaniyan denilen eski Fars hükümdarlarından dokuzuncusu olan Keykubat. (Arasoğlu)

Yalnız Siyavuş'un diğer «Birlikçi»lerden farkı budur ki o, birliği düşmanlık ve zorlamayla değil, barış ve ittifakla meydana getirmek istiyordu.

Dönen devran her zaman iki mühim akımın ahengi ile tanzim edilir. İhtilafı ile bozulur. Bir kuvvet, bütün sabırsızlıkla sızlanmaları merkeze doğru çeker; diğer kuvvet de sabırsızlıkla sızlanmaları merkezden def eder. Merkezle daire arasında muvazene olmuşsa «Çark-ı felek» âlemin arzusunca dönmüş, tersi olmuşsa, dünya ve alem fesat ve ihtilafların çıkışıyla hayatın nizamı bozulmuştur.

Dünyanın idaresi, ne çoğunluğun tahakkümünden ibaret olan zorbalık, ne de azınlığın itaatsizliğinden başka bir şey olmayan bir yetkiyledir.

«La cebra ve la tefvize bel emrun beynel emrin»

«Ne cebir ne de yetki, ancak bu iki şıktan birini tercihledir»

Dönen zaman veya çark-ı felek tabiri, feleğe ait sözlerden olsa da bu yoldaki tabii kanunlar sosyolojide dahi kabul edilen bir ölçüdür.

Bir kuvvet insanları bir arada toplayıp bir merkeze tabi tutarak ferdi cemiyete mahkûm eder bir şekilde istibdat, merkeziyet, diğer şekilde - cemiyetçilik (Kollektivizm) ismini alır. Diğer kuvvet de hürriyettir. Şahsiyeti her şeyin üstünde görerek, ferdi cemiyetin esaretinden kurtarıcı bir şekilde özerklik, diğer şekilde de istiklâl veya muhtariyet (Otonomi) adını alır.

Çark-ı felek zorbalık ve yetkiyle dönmediği gibi, insan topluluğu, ne sırf cemiyetçilikle merkeziyet, ne de sırf yalnızlık ve özerklikle idare olunur.

Ne merkezîyet, ne de özerklik, ne cemiyetçilik ne ferdiyetçilik - belki ikisi arasında bir şey, federasyon: İttifak.

Bu suretle gül ile göz boncuğu, cemiyetle ferdin çeşitli şahsının, hükümetle milletin vazifeleri müşahhas olup, biri diğerini eksiltici değil bilakis birbirlerini tamamlamıştır.

Böyle bir nazariye güzelliği ile mücehhez olduktan sonra Siyavuş'asrındaki İran - Turan vaziyetini seyrederim.

Efrasyab - Turan'ı, Keykavus ise - İran'ı merkezi birlikten kaçırarak bir kuvvettir. Söhrab ile Keyhüsrev (2) bilakis ada için hak tanımayan birlikçilerdir. Siyavuş ise İran'inkini İran'a, Turan'inkini Turan'a bırakmak suretiyle, orta yol tutmuş fedarasyoncu federalist bir birlikçidir.

Bu karakteriyle Siyavuş, mitolojik ve hayalci bir tip olsa da Turan - İran federasyonunun klasik bir işaretidir.

Siyavuş'un siyasi hareket tarzı dahi asrımızın siyasi adalet ideali ile tamamen uygundur: Turan işgalindeki İran topraklarını kurtarıp İran'a verinceye kadar o düşman ve harpçidir.

Efrasyab İran'ın hakkını teslim ve barış teklif edince, görüyoruz ki o, dost ve barışçıdır. Barış teklifini o can gönülden kabul ediyordu; çünkü böyle bir barışla iki alemi şad etmek onun ideali idi.

(2) Söhrab, Rüstem pehlivanın Turan prensesinden doğmuş oğludur ki babası tarafından öldürülmüştür. Keyhüsrev yine Siyavuş'un bir Turan prensesinden doğmuş eşsiz bir oğludur ki babasının intikamını Efrasyab'dan almıştır.

Bu ideal hatırına idi ki o, yurdunu da attı, babasını da terketti.

Firdevsi zihniyetinde kan hikmetinin hakim olduğunu söylemiştik. Bu hikmete göre garip işaretler zuhur ediyor.

Halis Turan kanından Efrasyab;

Halis İran kanından Keykavus;

İki kan karışınca Siyavuş hasıl olur.

Yine bu hikmetin sebebiyle olmalıdır ki vatan padişahı için, zaruret gelince gözünü yumarak kan döken pehlivanlardan İran'da (Rüstem), Turan'da (Pirun) var ki karışı tarafın hakkını tanıdığı halde yine kan döküyor, padişahlarına muhalif olamıyorlar. Halbuki Siyavuş öyle değildir. O iki tarafın iyiliklerini kendisinde topladığı için iyi bir şeklin (yani ittifakın) mümessili, harbin değil barışın geri dönmez bir kahramanıdır.

Siyavuş'un ölümü ile itilaf noktası yok olduğundan İran ile Turan karıştı. İntikam haktır ve tarihin en mühim emellerinden biridir. Siyavuş'un intikamı da Efrasyab'dan alındı.

Firdevsi'nin İran menbalarından aldığı mitolojiye göre, herne kadar «Turan masum bir prensin kanı bahasına harap oldu» diye gösteriliyorsa da, bu kitabı anlayabilen zevk sahibi, bu talihsizliğin Turan'a değil, Siyavuşluğa kavrayamayan Efrasyablıkla Keykavusluğa ait olduğunu derhal akıl eder.

EFSANEDEN HAKİKATE

1 — Pehlivanlık devrinden halk devrine. 2 — Şimdiki mefhuma göre milliyet. 3 — Asrın Siyavuş'u nasıl olmalıdır. 4 — Coğrafya ile tarih nazarında Azerbaycan. 5 — Azerbaycan'ın yaratılışındaki övünçlük.

Tarihin pehlivanlık devri denilen eski bir kısmı vardır. Her bir milletin tarihi buradan başlar. Bu devir tarihinde milletlerden milletin asıl kitlesini teşkil eden halktan, halkın adet ve ahlakından bahs olunmaz; bütün hayat ayrı ayrı kahramanların hayal olmuş şahslarında, mitolojik (esatiri) simalarında canlanır. Siyavuş devri ile hikâyesi de pehlivanlık devrine ait böyle bir menkıbedir.

Halbuki zaman ilerledikçe hayat tarzı değişiyor, git-tikçe cemiyetin amel yolu bulunan fertleri çoğalıyor; nihayet ortaya sınıflar ve tabakalar gelince, tarihin tabiatı dahi değişiyor.

20. asır, demokratik fikirler devridir. Şahsı farkedilen ve cengaver olan, saygın olan (Aristokrasi) yerini şimdi müttefekkir ve teknik bilgi sahibi, cahil halk (Demokrasi) tutmağa başladı. Köhne asırda halkın fevkinde tasavvur olunan firavunlaşan kahramanların tahtında şimdi halkın umumi idrakine sahip fikir sahibi insanlar oturmağa başladı. Daha sadesi hakimiyet imparatorlardan, sultanlardan, şahlardan halka, bilgi-kahinler, sihirbazlar ve ilâhlar-dan alimlere, teknik bilgi sahipleri ve yazarlara geçti.

Hükümet halktan değil, Allah tarafından bir bağış olarak verildiği zaman hüküdarlar çoban, mahkûmlar koyun hükmünde idiler. Mes'uliyet yalnız çobana ait olduğundan irade ile hüküm de onun idi. Buna göre de o, kanına göre ayırıcı (Sepratist) veya ittifakçı; cengaver veya barışsever oluyordu. Hakimiyet halka geçince, artık çoban - çobanlık yoktur. Hakimler halka karşı, halk da hakimlerden dolayı mesuldurlar. Bunun içindir ki yalnız hakimler, daha demokratik tabirle hizmet edenler değil, bütün halk, yaratılışına, ruh ve terbiyesine göre ayırıcı veya inkilapçı, savaşçı veya barışçı olur.

Asrımızdaki sosyoloji ilminin en son nazariyesi, kan davasının milletler üzerindeki tesirine, Firdevsi asrının müttefekkirleri kadar ehemmiyet vermez. Şimdiki mefhuma göre kan, her ne kadar «Ateizm»i mahcup olursa da, milletler üzerinde mutlak hakim olamaz.

Evet; milliyet, bugünkü mefhumuyla bir kan ve ırk tesirinden ziyade müşterek bir irfandan ibarettir. Avusturya siyaset yazarlarından (Springer) «Bir ferdin milliyeti kendi nefsinin muayyen bir kültür zümresine mensup bilmesi ile tayin eder» diyor. Demek ki «Men arafe nefsehu ked arafe Rabbahu» (Kendi güzellik ve azametinin farkına varan insan Allah'ın güzellik ve azametinin farkına varır.) Bunu şöyle dersek «Men arafe nefsehu ked arafe milletehu» (Kendi güzellik ve azametinin farkında olan insan kendi milletinin de güzellik ve azametinin farkına varır.) manası ortaya çıkar.

Eski zaman kahramanları üzerinde kanın gördüğü işi, şimdiki milletler üzerinde kültürlerle ideolojiler görmektedir. Dili, dini, ahlaki, adeti, tarihi ve an'anesi bir olan halk, milli bir kültür yaratıyor; dinleri, dilleri veyahut tarihi mukadderatları, hatta bazan coğrafi mevkileri bir olan

milletler müşterek bir kültür veyahut medeniyet yaratıyorlar. Bazan iki ayrı soydan olan kültürlerin iştiraki o kadar sıkı olur ki, hattizatında iki kültürden bir kültür, iki millettten bir millet numunesi meydana gelir.

Türklük, Araplık, Farslık müşterek bir kültür kümesi meydana getirmiştir. İslamlık bu milletler arasında müşterek bir medeniyet vücuda getirmiştir. Nasıl ki bir hristiyan medeniyeti var buna Avrupa medeniyeti de diyorlar. Nasıl ki islam medeniyetine doğu medeniyeti deniliyor.

Eski Siyavuş, İran-Turan kanından doğup büyüdüğü tipte bir şahıs idi. Nesil, icabeder ki asrımızın Siyavuş'u İran-Turan kültürlerinin, mitolojilerinin ve bunların karışmasına daha ziyade ulaşmış bulunan bir cemiyet bir halk olsun.

Medyalılar'ın eski İranlılar olduğu aşikar olsa da bu aşikarlığı inkâr edenler de yok değildir. Medyalılar'ın kim olduğu hala şüphelidir. Bisütun (1) kitabelerindeki bir çok zaman anlaşılmayıp da hangi lisan mensup olduğu keşfedilemeyen üçüncü levhanın Medya lisanında yazılmış olduğu tahmin edilmişti. Sonra Asurca'nın gelişmesi ve çivi yazısının okunuşundaki muvaffakiyetler bunun Turani cinste bir lisan olduğunda şüphe bırakmadı. Asur dili bize Asur-Babil medeniyetinin kurucuları olan daha eski kavimlerden bahsetti. Bunlar Sumerler'in Turani olduklarını isbat eden vesikalar, Medya babında dahi yeni tahminlere sebep oldu. Fransız şarkiyatçılarından (Le Normand) eski doğu tarihine ait neşrettiği eserinde Medya'ya «Turan Medyası» diyor. Ve diğer arkadaşına takdim ederek buradaki kavimlerin Türk olduklarını bile iddia ediyor.

(1) Kirsmanşah civarında âşık Ferhat'ın sevgilisi Şirin için deldiği söylenen dağın ismi. (Arasoğlu)

İran tarihinin Medya'da bulunduğu Aryaniler, Yerliler değildir. Onlar buraya doğudan geldiler. Buradaki yerlileri sıkıştırdılar. Bu yerliler birdenbire teslim olmuyorlardı, senelerle mukavemet etmişler mevcudiyetlerini müdafaa ve muhafaza etmişlerdi.

İraniler yerleştikten sonra buraları tekrar Turanilerin taarruzuna maruz kalmıştır. İran-Turan savaşlarının mühim kısmı kuzey İran ile Güney Doğu Kafkasya'dan ibaret bulunan bu arazi üzerinde cereyan etmiştir. İskitler'in, Hazarlar'ın hücumuna maruz kalan buralar uzun süre İran'ın mülkü olmuştur. Derbent'teki tarihi surların banisini «Derbentname» Nuşirevan'a ait kabul eder.

Turanlı Tomris Hanım burada bulunmuş. İranlı Keyhüsrev'in feci sonu «Kür» nehrinin sahilinde vuku bulmuş.

«Anam Tomris kesmedi mi Keyhüsrev'in başını» (2)

Hülasa, burası bazen Turanlılar'ın, bazen de İranlılar'ın maddi ve manevi nüfuzunda kalmıştı.

Şimdiki Azerbaycan'dan ibaret bulunan bura ahalsinin Türk mü yoksa Fars mı olduğu birçok zaman münakaşalı olup, lisanlarına, halk edebiyatına, aşık destanları ile çoban türkülerine, örf ve adetlerine bakanlar bunlara Türk, resmi yazılarına bakanlar da Fars demişlerdir. Kimisi bunları Türkleşmiş Fars, kimisi Farslaşmış Türk diye kabul etmiştir.

Şehname'ye İran-Turan savaşlarının yalnız pehlivanlık asrına ait tezahüratı aksetmiştir. Halbuki, bu savaş pehlivanlık devrine ve yalnız kavga ve öldürmelere ait olmamış, daha ziyade uzanmış ve daha ziyade çeşitlilik göstermiştir. Bu savaşın, askeri müsabakadan başka, felsefi, ahlaki, dini ve edebi safhaları da geçmiştir.

(2) Azerbaycan destanlarından.

Azerbaycan, İnan - Turan çekişmesinin bilhassa bu cihetlerine yansıma yeri olmuştur. Buradan, Nizami, Hakani, Feleki gibi hararetili Farsça şiir yazan Azerbaycanlı Türk şairleri yetiştiği gibi, eserlerini Türkçe yazan Fuzuli, Nesimi, Hatai gibi Türk şairleri de çıkmıştır.

Azerbaycan tiyatrosunun vücudu, Türk Molyeri Mirza Fethali buradan yetiştiği gibi «Seyahatname-i İbrahim Bey» adlı Fars «Kuvadis»inin yazarı da buradan yetişmiştir. (13)

Abdurrahim Talipzade ilmi eserlerini Farsça yazmıştır. Hasan Bey Melikzade halis Türkçe yazmıştır.

Azerbaycanın değerli alim ve şairleri Bakl Abbas-kulu Ağa eserlerini kısmen Farsça, kısmen de Türkçe yazmıştır.

Azerbaycan da şiiliğin her çeşidi bulunduğu gibi, n-ni mezhebindeki parçaların ekserisi mevcuttur.

ayhanelerinde saz âşıkları tarafından, Aşık Garip Körođlu ve Aslı ile Kerem destanları, yana yakıla söylenir; hamamlarının duvarlarında Ak Dev'in (4) gysn parçalamış Rüstem Pehlivan'ın manevi resmi bulunur.

Sazlarında «Keremi» (5), tarlarında «şahnaz» alınır, dağlarında «bayati», bağlarında «tasnif» (6) okunur. isbat etmez mi?

Bütün bunlar büyük dalgalar halinde Hazar Denizi'nin kuzeyinden ve güneyinden gelen Türk boylarının X. asırdan itibaren Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan'da da Siyavuş yaradılışında bir cemiyetin, bir halkın varlığını isbat etmek mi?

(3) Kuvadis, Avrupa'da meşhur Lehistanlı «Sengeviç»in eseridir.

(4) Azerbaycan masallarında geçen bir masa' kahramanı (Arasoğlu)

(5) Azerbaycan Türk âşık folklarında bir makam ismi (»)

(6) Azerbaycan klasik musikisinde bir makam (»)

AZERBAYCAN TURANDA

1 — Azerbaycanlılar'ın kendilerini tanımaları. 2 — Rus istilasının faydalı tarafı. 3 — Azerbaycanlılar'ın Türkiye'ye müracaatı: Türkiye'nin rüyası; Azerbaycan Türklerini hs-n kabul. 4 — Rusya inkılâbı: Asrımız Siyavuş gördü - Azerbaycan Cumhuriyeti.

Birçok zaman Azerbaycanlılar kendi Türklüklerini ve Türk soyundan geldiklerini bilmeyerek halis İnanlı gibi kendilerini hissettiler. İnanlı gibi düşünüp İnanlı gibi yaşıdılar. Bu, o zaman idi ki bütün Türk alemi az çok İnan tesirinde bulunuyordu; o zaman idi ki Sultan Selim Farsça şiirler yazıp okuyor, az kalsın bunu resmi lisan ilân ediyordu.

Azerbaycanlılar kendi benliklerini ve pek mühim bir karakterlerini unuttukları zaman bir çok seciyelerini kaybettiysele de, mukabilinde bazı hasletler dahi kazanmışlardı. Neticede Türkler'in meşhur metaneti ile Farslığın bilinen çabuk kavramasını kendisinde toplamış bulunuyordu.

Azerbaycan halkında, iyi bir hayat yaşatmak için tarihe lazım olan iyi bir Türk kanı ve canı mevcut olduğu gibi bu zeminde yeşerecek gelişme fidanını daha ziyade verimli kılmak için aşı vazifesini görecek eski bir İnan irfanı vardı ki, saçı ağarmış asırların elinde pek çok tecrübeler geinmişti.

Kader tarihi Türkler'den de, Farslar'dan da yüz çevirdi. Türk Hilali'nin parladığı ufuklara kuzey bulutları geldi; İnan aslanı gezen dağlara Moskof kartalı kondu.

Kuzey Azerbaycan Rus idaresine geçti.

Ruslar'ın pek meşhur bir ata sözü var: «Evsiz kötü ölmez». Rus istilasının iyiliği bu oldu ki Azerbaycanlılar kendilerini içtimali bir vücut, hususi kültür tohumlarını taşıyan bir cemiyet, yani Ruslar'dan ayrı bir millet olduklarını hissetmeğe başladılar.

Rus süzgecinden geçse de, kendilerine geçen Avrupa ilim ve tekniğinin tesiriyle Azerbaycan doğunun kuşku ve hurafelerinden silkinerek iyi bir hayat eseri gösteriyor, doğru yolu buluyordu, büyüyüp geliyordu.

Hür düşünen bir ideolojinin sabah infilakında doğmuş olan bu ilerleme yetişen cemiyetin hayata susamış bulunan güler yüzü, dünyada yaşamak için pek parlak ümitleri hikâye eden geniş alını, istikbale saf ve aydın bir bakışla bakan şehla gözleri eski doğu şüphe ve hurafesinin Sudabe'sini, İran skolastiğinin eskimiş muhitini rahat bırakmıyor, ismetli bir eş arayan bu taze güzeli kendi ihtiyarlamış ihtirasına kurban etmek istiyordu; fakat genç Azerbaycan Cumhuriyeti kendi bakir sosyal hayatını bu düşkün gerici aşka teslim etmediğinden lanetlendi, kafirlikle suçlandı ise de asrın tekniği ve müsbet ilminden büyük yardım görüp, bu mukaddes ateşe girerek kendisinin masum ve kayıtsız olduğunu isbat etti.

İran-Turan savaşlarında haksız yere akan kanların en sonuncusu tezahürü, şiiilik meselesi yüzünden icra edilmiş Osmanlı-İran savaşları idi. Bu savaşların beğenilmemiş neticesi olan mezhep nefretini ortadan kaldırmak için ilk teşebbüs iki Azerbaycan'da vuku buldu. Bu hususta meclisler, toplantılar tesis olunarak pek iyi neticeler dahi hasıl oldu.

Bu hal Sudabeliğin meftun ihtirası bulunan İran ulemasında pek beğenilmez görüldü. Bunların her nevi ilerlemeği mahveden İran'ın tesirli muhiti bir takım modern görüşlü kişiler müstesna olmak üzere, Azerbaycan'da meydana çıkan iyi ve asri akımları takdir etmekten mahrum bırakıyordu. Oradan Aras'ın beri tarafına, iyi gelişmiş akımı taktir eden münevverler değil, mersiye ve mev-lüthanlar, derviş ve falcılar şeklinde bir sürü lanetli nefret kafaları giriyordu.

Asrımızın Siyavuş'u için İran'dan ümit keserek Türkiye'ye müracaattan başka bir çare kalmamıştı.

Türkiye Viyana surlarına kadar sürdürdüğü cengaverlikten bıkararak, artık talihin döndüğünü görmüş, yorğun bir halde İstanbul surlarına dayanmış, Efrasyab bilgili sosyoloğlar tabir ederek kendisine demişlerdi ki:

«Senin istikbalin artık batıda değil doğudadır. Kökünden uzaklaştığın için zaman bahçivani haddinden fazla uzanan dallarını kesiyor ki sen ihtiyarlamayıp kendi kökün üzerinde yeşersin.

Senin istikbalin ne Rumeli, ne Hicaz, ne de Irak'da; Türkistan'dadır, fakat sakın yolunun üzerinde Eski Turan'ın göbeğinde Azerbaycan namında bir genç, yiğit delikanlı var. Yeni Turan'ın anahtarı ondadır. Onunla önce-leri anlaşmazlık çıkarırsan, önce onun gönlünü kırıp kendisine bir zarar verirsen bütün imkânların heder, emellerin harap, tahtın da berbad olur.»

Böyle bir rüyanın neşesiyle o, ümitle tehlike arasında kalmış bir adam vaziyetindeydi. Azerbaycan'ın kendisine ilticasını o, kendi mefkuresi için bir nimet, bir bahış gibi telakki etti. Yeni Azerbaycan, Türk ocağı ile Türk Yurdu tarafından layıkınca karşılandı.

Şairler zevkini, gazeteler nefisini okşadılar; Kendisine «Altın Destan» yazdılar: Turan'ın «İsm-i Azamı» bulunan kayıp Kızıl Elma'yı bulacak Tomris Hanımın Bakû'den yetişeceğine kahinlik ettiler (1). Mütefekkirler ruhunu cilalandırdılar. İstanbul'un, bir takım asırlar ve tarihlerle dikkatli olduğu için, gafletle yapamayacağı bir çok müşkül islahatın, daha bağısız bir muhit yetiştirecek Azerbaycan'da daha kolaylıkla tatbik olunacağını söylediler. Petrol renginde altın fiskiyelerine malik bulunan bu yerin, zengin bir servet gücüyle pek çok refah ve gelişmelere erişeceğini yazdılar.

Azerbaycan gençliği saf ve samimi bir niyetle Türk öğretmenlerinin talebesi kesildi. Çok geçmedi ki Namık Kemal-Mehmet Hadi'yi, Abdülhak Hamid-Hüseyin Cavid'i Mehmet Emin de Ahmet Cevad'ı oğulluğa kabul ettiler.

Azerbaycan mefkûresi Türk milliyetperverliğinin mefkûresi ile izdivaç etti. Yeni Azerbaycan kendisini «ismet-siz Sudabe»nin ihtiraslı kucağından «İffetli Frengis»in vuslat haremine atarak tatlı-tatlı yaşadı.

Turancılık, Türkcülük edebi mesleği Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine bağlayan en devamlı bir bağ, meta-netli bir ip idi.

Turancılık mefkûresi siyaseti doğunca milliyet, beynelmînel islamiyetçilik ve federasyon formüllerini çıkarmış, sosyolojide dahi «Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak» gibi üç ayaklı bir şiar ortaya atmıştı.

(1) «Altın Destan»: Ziya Gökalp

İstanbul yurtçuları bu şiarları nazari bir surette yaymakta iken, Azerbaycan Turancıları bunu siyasi bir felsefe kabul ederek ıkurdukları milli siyasi bir partinin prensibi kabul ettiler (2).

Adı geçen siyasi mesleğin yoluna göre insanlık, milletin adedi nisbetinde hükûmetlere taksim olunarak, bundan sonra Dünya Federasyonu vücuda getirilmelidir. Fakat, bunun oluşmasından evvel müşterek bir din ve medeniyet sahibi olan milletler arasında, dolayısıyla müslümanlar arasında bütün müslümanları mekanik bir surette birleştiren «İttihad-ı İslam»dan ibaret olamaz. İttihad-ı İslam (İslam Birliği) mümkün olmayacak bir hayal, bir ütopyadır. Bilakis bütün Türklerin, bütün Farsların, bütün Arapların içtimai bir vücut gibi birleşmeleri hem mümkün hem de istenilen bir haldir. Müslüman olan milletler bir millet ve bir millî hükûmet haline geldikten sonra ittihad değil, İslam İttifakı olağan olabilir. Fakat böyle siyasi bir ittifak mevcut olmasa da medeni irtibat vardır, olabilmelidir. Bütün Türkler kendi aralarında büyük dünya federasyonuna bir kademe olmak üzere bir federasyon yapmalıdır. Yeni Turan, kültür birliği üzerine tesis edilip ancak müstakbel birer Türk hükûmetlerinin federasyonu şeklinde tasavvur olunabilir.

Azerbaycan dahi bu müstakbel Turan silsilesinin mühim bir halkasıdır.

(2) «Müsavat» partisinin yayın organı bulunan «İstiklâl» gazetesinin şiarı «Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak» idi.

Rus istilası, Turan için hakiki bir «Ergenekon» olmuştur. Türkler kendilerini kurtaracak «Börtçesine»yi bekliyorlardı (3).

Dünya harbi neticesinde Rusya'da zuhur eden ihtilal, Turanlılar'ın «Börtçesine»si olacaktı. Turancılar'ın yol göstericisi, muhterem Ziya Gökalp Beğ, muharebenin daha başında iken bu bekleyişe tercüman olmuş, kehanet etmişti ki

«Rusya dağılıp viran olacak,

Türkiye büyüyüp Turan olacak!»

Bekleyiş, sanki doğru çıktı. «Ergenekon» suru yarıldı. Rusya imparatorluğu parçalandı. Türk hükümetlerinin, dolayısıyla Azerbaycan mevcut siyasetinin, düşünceden fiiliyata varmak sırası geldi.

(3) Eski Türk yazısında «Kurtuluş» efsanesi meşhurdur. Bu efsaneye göre Çin ile yapılan bir savaşta düşman takibinden kaçan Türkler bir alageyiğin önderliği ile yüce dağlarla çevrili bir ovaya çekilmişlerdir. Bunlar burada iki yüz sene kalmış doğup büyüyip çoğalmışlar. Kendilerine dar gelen bu yurttan bir tarafa çıkmak istemişlerse de yol bulamamışlar. Nihayet çobanın biri bir gün bir kurt görmüş, kendisini takip ederken kurdun bir delikten çıktığını anlamış. Çobanın gördüğü bu acıp masalı nakli üzerine kurdun girdiği delik hizasına gelen ahali arasından bir demirci çıkmış, dağın demir filizli olduğunu keşfetmiş; odun toplanmış ateş vermiş, dağı eriterek yol açmış; mahsur bulunan Türkler bu yoldan çıkarak dünya yüzüne yayılmışlardır. Bu efsaneyi nazmeden Gökalp Beğ: Ergenekon yurdun adı Börtçesine kurdun adı diye yukarıda yazdığımız isimlerin bugünkü Türkçe'ye tercümesini göstermiştir.

Fakat Rusluk buna hala imkân vermiyor, kırıyor, döküyor, yakıyor, yıkıyor «Marat» (4) diye yakıp kül eden bir yangın çıkarıyordu. Azerbaycanlılar'a bir enkaz bir «harabazar» hazırlıyordu. (5)

Türkiye, himayesine aldığı Azerbaycan'ı tam vaktinde kurtarmaya koştu. Bakû'yu Azerbaycan katillerinden temizliyerek kendisine verdi.

Asrımızın Siyavuş'u zamanımızın Turan Başbuğu tarafından kendisine temin olunan bu güzel ve zengin parçada imar ve iskâna başladı. Asrımızın «Siyavuş Gerd»inin temelleri kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti teşekkül etti.

(4) 1918 senesinde Bolşevikler tarafından Bakû'da müslüman ahali üzerinde icra olunan katliam, tafsi'atı için yazarın «Azerbaycan Cumhuriyeti» adlı eserine bakınız.

(5) Bakû'de neşrolan Bolşevik gazetesi bizimle yaptığı bir kalem münakaşasında «siz Azerbaycan muhtariyeti değil, neticede bir harabazar alırsınız» diyordu.

AZERBAJCAN CUMHURİYETİ

1 — Tabii güzellikleri. 2 — Maddi ve manevi servetleri. 3 — İslahat ve inşaatı. 4 — Hariçle alaka ve güzel şöhreti.

Firdevsi diyor ki: Efrasyab, Turan'ın güzel bir parçasını damadı Siyavuş'a verdi.

Azerbaycan parçası hakikaten de asrımızdaki Turan toprağının güzel bir parçasıdır.

Aski Albanya, Şirvan, Arran ve Berde ülkesinden meydana gelen bu yeni Azerbaycan, asrımızın en büyük kuvvetini teşkil eden zengin madenlerinden başka tabii güzellikten dahi pay almış bir yemyeşil yerdir. Şirvan tarihini yazan merhum Abbaskulu Ağa, burasına «Gülistan-ı İrem» adını vermiş; Firdevsi ise Berde hakkında,

Hoşa mülkü Berde ve eksayi vey

Ki ordi behişt est hengamı dey (1)

diyor. «Berde ve aksayi vey» denince şimdiki Karabağ yaylaları ile kışlaklarını anlamalıdır ki, Gence vilâyetinin mühim kısmını teşkil eden bu yere «Zenda Vesta» «Aryatum İcu» Aryaniler'in cenneti ismini veriyor.

(7) Berde mülküne ve etrafına aşk olsun ki yazın adeta bir cennettir.

Hakikaten de, Lenkeran, Kuba, Şamahı, Şeki, Zekatala, Gence, Karabağ ve Nahcivan'ın ormanlarına, bağlarına, dağlarına, yaylalarına, ırmaklarına ve pınarlarına, soğuk ve sıcak sularına, dağ keçisi ve ceylanlarına, nihayet Şirvan şairleri ile Karabağ sazına ve sanatkârlarına bakılırsa hemen Firdevsi'nin «Siyavuş Gerd» tabiatı hakkındaki renkli şiiri, nazarımızda göz önüne gelmiş gibi olur.

Bakü ve Apşeron yarımadasının «Kuzgun Deniz» (Hazar Denizi) sahilindeki manzaraları ile limanda gezen ak çarşafli nazenin kızlarını dahi buna ilave ederseniz, o zaman Firdevsi'nin de tasavvur edemediği bir güzellik hasıl olur.

Firdevsi çok haklıdır. Kuvvet olmayan yerde güzellik olmaz, güzellik olmayan yerde kuvvet olamaz. Zevk erbabı, bu iki elzem zıt kutbu birbirinden ayıramaz. Firdevsi'nin şairane bir zevkle ifade ettiğini «sağlam bedende sağlam ruh» diyen tenbiye öğretmenleri, ilmi bir surette iddia etmiyorlar mı?

Firdevsi zamanında memleketin kuvveti pehlivanlıklara dayanmış idi. Şimdi ise en büyük kuvvet tabii servettir. İçerisinde yakıtı ile maden, asrın en büyük Rüstem'i, yenilmez ve yılmaz «Herkül»üdür. Yakıtlar arasında taş kömürle petrol dünyanın en kuvvetli itici güçleridir. Dünya müsabakası adeta demirle yakıt müsabakası idi. Kiminki demiri ile kömür veya petrolü çok idi galibiyet onun idi.

Petrolün kömüre karşı soylu üstünlüğü eskiden beri malûmdur. Ateşle çalışan vapurların icadından sonra taş kömür malûm olmuşsa da kara petrol daha çok evvelce insanlara malûm olup, demir ordular sevkine hizmet etmiştir. Firdevsi İskender-i Rumi'nin (Büyük İskender. Aras-oğlu) Hindistan filleri üzerine, demirden yapıma suvarilerle hücum ettiğini naklediyor. Hindistan padişahı Fur, İskender'e karşı külliyyatlı bir miktarda fil sevketmişti. Bu filler Rum ordusunu korkutmuştu. İskender, mühendislerini ve fikir adamlarını toplamış, düşündürmüş, nihayet demirden atlar döktürerek içlerine petrol doldurmuş ve fillere karşı sevkettirmiştir. Demirden yapılmış atlardaki petrol ateş alınca, hemen alevlenmeye başlamış ve üzerlerine yürüyen fillerin hortumlarını yakarak hezimetlerine sebep olmuştur. (2)

Tabiidir ki Fur'un fillerini mağlup eden bu demir suvarileri (Ford) imal etmediği gibi, kendilerini harekete getiren petrol da Amerika'dan gelemezdi; çünkü o zaman ne Kristof Kolomb anadan doğulmuş, ne de Amerika keşfolunmuştu. Kafkasya'da mı, yoksa Mazenderan'da mı zühur eden bir yırtıcı vahşi hayvanın yok edilmesi için dahi petrol bulaşmış meş'alelerden istifade olunduğu, yine Firdevsi'de okuduğumuzdan iddia edebiliriz ki bu gün çaplinler uçuran, tanklar yürüten benzinin, demir ordular sevkeden ulu babası şüphesiz ki Azerbaycanlı'dır.

Azerbaycan petrolünün çokluğu ve kimyevi maddelerinin dünyada mevcut bütün petrolere olan uygunluğu, tarihin en eskiliği ile uygun bir mahiyettedir.

(2) Bé esp ve bé neft ateş ender zedend
Heme leşkari For ber ser zedend
Ez ateş ber efruhd nefti siyah
Be cümbid ez an kahineyni bed sipah
Çu pılan be didend ez işan gureyz
Bé reftend baleşker ez cayi tiyz

Bu öyle bir kuvvettir ki bütün dünyayı kendisiyle alacak kadar eder. Rusya bütün azamet ve kudretini ona bağlamıştır. Kafkasya onunla canlı yaşar olduğuna kanidir. Avrupa'nın yakıt hasretiyle yanan gönlü bunun aşkıyla yanıyor. Azerbaycan'ın hayatı ise damarlarında cereyan eden bu siyah kanla ayakta duruyor. Petrolü kendisinden aldığımız gün o bütün güzelliklerini kaybeder ve felç olmuş bir hale gelir.

Dünyanın ikinci pehlivanı demirdir. Demir her ne kadar Azerbaycan dağlarının içerisinde, miktarı belirsiz bir halde kapalı kalıyorsa da, onun en büyük yaveri bulunan bakır, Gence dağları ile Karabağ zirvelerinde (Gedebey ve Zengezor madenleri) çokça bulunur.

Hazırdaki dünya kuvveti yalnız yakıtla madene mi münhasırdır? Yakıtla madene bollukla malik olan Almanya'yı acılıkla mağlup etmek istemiyorlar mıydı?! Demek ki bu iki pehlivandan sonra meydan erzakındır. Azerbaycan, kendisinde bulunan Muğan, Mil, Aran (vs) ovalarındaki münbit arazisi sayesinde kendisinden fazla kalacak derecede bir buğday deposu vücuda getirebilir. Bu ovalar, Muğan çöllerinde izleri hala belli bulunan eski arklar gibi kanallar veyahut daha asri vasıtalarla baştan başa sulanırsa, o zaman Azerbaycan yalnız kendisine değil, komşularına da erzak verir ve yalnız insanları değil, kocaman fabrikaları dahi keteni ve ipeği ile doyurur.

Erzak kuvveti hayvan kuvveti ile desteklenmeyince hiçtir. Azerbaycan bu hususta da mesuttur. Azerbaycan'da olan mal-davar Kafkasya'nın hiç bir semtinde yoktur. Balık mahsulü ise Maver-i Kafkasya'da yalnız buraya aittir.

Buradaki atın, malın, koyun vesairenin bölümlerini saymak ise mevzumuz haricindedir.

Sağlam ruh sağlam bedende olduğu gibi, gelişen bir hayat dahi zengin bir yerde olabilir. Azerbaycanlıların doğuştan gelişmeci bulunmalarının bir sebebi de bu refah iktisadi hayatları değil midir?

Gelişmeci olduklarını göstermek için bu kâfi gelmez mi ki ilk Türk dramaturgu Azerbaycanlı, ilk Türk bestekârı Azerbaycanlı, Rusya Türkleri arasında ilk gazete kurucusu Azerbaycanlı, mezhep uzlaşmazlığını ilk olarak ortadan kaldıran yine Azerbaycanlı, alfabe islahını ilk düşünen Azerbaycanlı, nihayet islâm aleminde ilk defa cumhuriyet ilân eden de Azerbaycanlıdır.

Siyavuş, kendi yerinin tabii güzelliğine suni güzellikler ikatarak «Siyavuş Gerd» adını binalar, kaleler, köşkler-le bezemişti. Azerbaycan Cumhuriyeti dahi ülkesinin tabii noksanlarını sinai teşebbüsleri ile tamir etmeğe başlamış, az zamanda çok başarılar kazanmıştı.

Her şeyden evvel Azerbaycan Cumhuriyeti'nin esas idaresi bütün vatandaşlarının eşit bir hukukla yaşaması üzerine kurulmuştu. Burada her bir insanın muhterem şahsı, Azerbaycan vatandaşı olduğu için hukuku saklı idi. Erkek-kadın, müslüman-Hristiyan, Türk-Türk olmayan, cins ve milliyet farkı gözetmeden zengin-fakir, patron-işçi, toprak sahibi, ırgat, öğretmen-talebe, muhterem-cahil, sınıf, meslek, tabaka, rütbe, makam, nesil, bilgi imtiyazı aramadan bütün vatandaşlar memleket idaresine iştirak ediyor, kanun yapan kuruluşlara girmek hakkına dahi sahiptiler. Burada bir sınıf diğer sınıfa hakim değildi. İnsan ne varına göre haklı ne de yoksulluğuna göre haksız görünüyordu. Bunun gibi ne yoksulluğu için saygı, ne zenginliği için aşağılanırdı.

Burada okul, ilim, teknik tarafsız tutulup ondan belirli bir parti veya sınıfın haklı haksız taleplerine, kulağı küpeli bir esir gibi, tabi olmak istenilmiyor; bilakis okulla alimlerden iyi ile kötügü bizzat müstakil farkedecek vasıtalara sahip namuslu bir Azerbaycan vatandaşı terbiye etmeleri isteniyordu.

Mesut bir hayatın ancak hürriyet ile hasıl olacağını Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, kendisine izin verilmesini istemişti. Burası söz hürriyeti, basın hürriyeti, vicdan hürriyeti, ile o dereceye varmıştı ki sanki :

Her ki hahed, ku biya ve herçi hahed gu bé gu kibro nazu hacibo derban derin dergah nist. (3) tarifi bunun hakkında söylenmiştir.

Herkes ne isterse söyler, okur, yazardı. Milletın her partinin kendine has teşkilâtı ve gazetesi vardı. Bu gazeteler ekseriyetle hükümeti tenkit ve çekiştirmeye meşgul oldukları halde kendilerine karşı büyük bir müsamaha ve tahammül gösteriliyordu.

Millet meclisi, memleketin bütün sınıf ve milliyetlerini temsil, devletin tamamen kaderine hakim idi. Onsuz hiç bir emir geçmez, hiç bir masraf yapılmaz, hiç bir harp açılmaz, hiç bir barış yapılmazdı. Hükümet meclisin itimadını kazanınca kalır, kaybedince düşerdi. Ortada hakem olacak vasıtada bir makam dahi yoktu. Parlamento hakim-i mutlak idi. Burada misli Avrupa'da tatbik olunmayan hakiki bir halk cumhuriyeti kurulmuştu.

(3) Kim dilerse söyle gelsin, kim ne isterse söylesin. Yok bizim dergahta kapısı, perdecı, kibir ve naz.

Azerbaycan halk cumhuriyetinde vatandaşlar arasında siyasi bir eşitlik mükemmel bir karar olmakla beraber sosyal adaletsizliğin zararlı sonuçları dahi makul bir tarzda değiştiriliyordu. Azerbaycan zihniyetince dünyanın başından beri insanlar yaşantı ve iktisatça karşılaştıkları adaletsizliği birden bire ortadan kaldırmak, inkılapçı bir darbeye mülkiyeti ve bundan dolayı insanlar arasında ortaya çıkan ve sefaleti ortadan kaldırmak mümkün değildi. Bundan anarşi, daha çok sefalet çıkar ve iç karışıklıklardan başka makul bir netice alınamazdı. Onlarca bu, bir kere siyasi adalet temin olunduktan sonra, kendi kendine tekamül ve yavaş yavaş hallolunacak bir mesele idi. Azerbaycanlılar düşünüyorlardı ki mülkiyeti tamamiyle ortadan kaldırmak, şimdiki durum içerisinde insanlardan şahsi teşebbüs kuvvetini zoraki olarak ortadan kaldırır. Bu kuvvet olmadıkça dünya ne mamur olur, ne de güzel. Sosyal hayat ilerlemeden düşer, insanlar basit bir ibtidailiye doğru dönerler; âlem nizamı bozulur. Fakat, bununla beraber her şeyin aşırısından zarar geldiği gibi, mülkiyetin de aşırı taraflarını yok etmek sosyal islahat esasını meydana getirmelidir. Mülkiyet ancak umumi âleme yayılıp tesirli oluncaya kadar müdafa olunup, bu olmayınca umumi zarar gereğince lüzumsuz bir fazlalık gibi kesilip atılmalıdır. Arazi meselesinde misal olarak dersek: Her ziraatçı kendi ekip biçeceği bir miktar toprağa sahipliğini kabul etmekle beraber, Azerbaycan islahatçıları geniş toprakları ölü halinde bırakan toprak sahiplerinin mülkiyet hakkını reddediyorlardı. Millet meclisinde hazır bulunan kanun tasarısına göre, hususi arazi sahiplerinden alınıp devlet malı olduktan sonra ziraatçı vatandaşların mülkiyetine taksim olunuyor, devletin servet ve gelir kaynağını teşkil eden yeraltı madenleri ise tamamiyle devlet hazinesine kalıyordu.

Diğer emlak ve üretim vasıtalarından olan fabrika ve diğer bu gibi kuruluşlara gelince, bunların ufak mülkiyetlere bölünmesi, tatbiki imkânsız olduğundan burada çalışan işçinin terfi hali hususi surette hazır olunan mesai kanunlarının neşri ile temin olunup, demir yolu, ışık, su, telefon, telgraf vesaire bu gibi umumi işlere hizmet eden kuruluşlar ya millileşir veyahut belediyeleştiriliyordu.

Azerbaycanlılar, Rusya istilası zamanında askerlik yapmaya mecbur olmadıklarından, askerlikten tamamiyle mahrum kalmışlardı. Azerbaycan'ın askeri ihtiyacını her ne kadar Türk kumandanlığı üstüne almış idiyse de Azerbaycan'ı aliecele terketmek mecburiyetinde kaldığından, buna muvaffak olamamış; ordunun kuruluşu Azerbaycanlıların çok az olan kendi subaylarının yükümlülüğüne bırakılmıştı. Başta ak sakallı Samet Beğ olduğu halde muhtelif ordularda hizmet etmiş Azerbaycan subayları gayret ettiler. Çokça zorluklar ve engeller içinde bir yılda yoktan 25000 kadar çeşitli silaha sahip piyade, suvari, topçu, lağımçı, makinalı tüfekçi, mühendis kitalarından meydana gelen bir ordu vücuda getirdiler. İki seneye yakın devam eden harbiye okulundan yüzlerce küçük subay yetişerek meydana getirilen ordunun küçük kumandası temin olundu. Son Nevruz bayramında Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da yapılan resmi geçit, mükemmel ve muntazam bir ordunun vücudunu, başkentten sevinçten bayılan sürekli alkışları ve evladını birer büyümüş aslan kılığında gören anaların gözyaşları içinde dost ve düşmana gösterdi. Az zaman içinde Azerbaycan ordusu kendi başlangıç tarihine Lankevan askeri fetihleri gibi şanlı satırlar yazdırttı ki, bir onulmaz hastalığında o intizam ve itaatının son derece olgunluğunu, ikincisinde ise maneviyat ve fedekârlığının eşsiz ve benzersiz olduğunu gösteriyordu.

Azerbaycan hükümeti icraata başlarken Hazar denizine malik değildi. 6-7 ay zarfında kendi hakimiyetini deniz üzerine dahi yaydıktan sonra ticaret filosundan başka 6-7 gemilik bir donanmaya ait işler hazırlamış, karşıdaki ada ile liman sahillerini uzaktan vuran toplarla silahlandırıp Bakû'yu müstahkem bir liman haline getirmişti.

Anarşi esnasında Azerbaycan demir yolları, komşusu Gürcistan yollarına nisbetle tamamiyle mahvolmuş gibi idi. İstasyonlar yıkılmış, köprüler uçurulmuş, lokomotifler kaçırılmış, vagonlar parçalanmış, kanapeler soyulmuştu. Az zamanda bunlar düzeltilmiş, yolun işlekliği muharebeden evvelki haline gelmiş, muntazam bir demir yolu hareketi temin olunmuştu.

Bundan başka yol ve köprü bakımı cumhuriyetin ticari, mali ve siyasi hayatını genişletmek için hayati bir ehemmiyeti olan Bakû-Culfa yolunu inşa ediyor, Kür nehri üzerinde kurduğu büyük köprü'nün açılış törenine hazırlanıyordu.

Demir yolu işçisini hazırlamak maksadıyla Türkler'e ait demir yolu, telgraf (vs.) teknik ustaları hazırlamak için yol idaresi nezdinde hususi okullar açılmış, demir yolu memurları yüzde-elli miktarında millileşmişti (4).

Demir yolu idaresi aynı zamanda, fena halde bozulmuş Bakû-Batum petrol borusunu beklenmeyen bir sürat ve maharetle tamir etmiş, evvelkinden daha faal bir surette petrol sevkiyatına başlamıştı.

(4) Bolşevik istilasından sonra bu kuruluşlar tamamiyle kaldırıldı. Son resmi malumata göre halî zamanda demir yolu memurlarından yalnız yüzde otuzu Türk'tür.

Cumhuriyetin kuruluşundan evvel birbirinin etini yiyen ahali arasında her yerde meydana getirilen zabıta sayesinde Rus istilâsı zamanından daha iyi bir emniyet ve intizam vücut bulup, her tarafta belediye ve mahalli idareleri kuruluyordu.

Boş bırakılan arazi ciddiyetle ekilmeye başlamış; her tarafta ziraat evvelki halini bulmuştu.

Şehirler telefonlarla birbirine bağlanmış; telgraflarla da tabii bir lisanda muhabereye girişmişlerdi.

Eğitim teşkilatına ayrı bir tazelik verilmişti. Memleketi, irfanın nuruyla ışıklandırmak için ciddiyetle işe başlamıştı. Umumi öğrenimin yapılması esas tutularak, bunu temin için bir taraftan okullar açılıyor, diğer taraftan yeni kurulmuş erkekler ve kızlar üniversiteleri vasıtasıyla öğretmenler hazırlanıyordu. İlkokulların çoğalmasına hizmet etmek için hususi surette İstanbul'dan öğretmenler getirilmişti. Bundan başka hususi olarak her bir kaza merkezinde öğretmenler kursu açılmıştı. Maarif neşriyatı işinde kadınların terbiyesi dahi erkeklerle beraber tutuluyordu. Mevcut Rus (Gimnazya) liselerinden biri tamamiyle millileştirilmiş, bir çok kız ilkokulları açılmış, hepsi de kızlarla dolmuştu.

Okul yaşından büyük vatandaşlar da unutulmamıştı. Bunlar için gece kursları açılmıştı. Bu hususta kadınlar dahi unutulmayarak kendilerine özel gündüz kursları açılmış ve cemiyetle ilgili dersler tertib edilmişti.

Azerbaycan gençliğini ilim ve teknik asrıyla mücehhez kılma için Bakû Üniversitesi açılmıştı. Bundan başka, yüze yakın talebe, muhtelif teknik branşlarda tahsil için devlet masrafı ile Avrupa üniversitelerine ve diğer yüksek okullarına gönderilmiş, bir o kadar talebenin dahi İstanbul'a yollanması karara alınmıştı.

Bir taraftan böyle kuvvetli bir irfan ordusunun hazırlanmasıyla meşgul olan milli eğitim bakanlığı, diğer taraftan da okuma kitaplarını telif ve tercüme ettirerek kendi hesabına bastırıyor, okullara vasıtalar hazırlıyordu.

Azerbaycan, Türk tiyatrosu ile musikisinin inkişaf eden bir göstericisidir. Cumhuriyet zamanında tiyatro sanatı oldukça ilerledi. Hükümet himayesine alınan Türk sahnesi ile musikisi kendisine tahsis olunan devlet tiyatrosunda on yıllık bir ilerleme eseri gösterdi. Dekor, oyun, raks, ses ve ifa cihetine parlak numuneler, zengin çiçekler verdi. Az zamanda Azerbaycan sanatı Avrupavari beslekâr, trajedi, komedi, opera, operet, aktör ve aktrisleri ile ümit veren ressamalara sahip olduğunu isbat etti.

Yeni devre geçiş zamanları, edebiyatın durduğu bir devirdir. Mamafî Azerbaycan edebiyatı genç şairlerle yeni şairler yetiştiriyor, üç renkli istiklal bayrağı, zaman şairinin en ilhamkâr bir hedefini teşkil ediyordu.

Azerbaycan, hayat kabiliyetini yalnız kendi içinde değil, haricte hissettiriyordu. Dünyanın her tarafından yeni Türk Cumhuriyeti'ne heyetler, sefirler geliyor, burada görülen hayat, hürriyet, sanat ve güzelliği taktir edip hayran oluyorlardı. Az geçmedi ki Avrupa'nın, Amerika'nın seçkin elçileri Azerbaycan'ın başkentini ziyaret ederek kendisini tanıdıklarını ve onunla her nevi medeni ve ticari alakaya girmek istediklerini bildirdiler.

Anarşi devrinin enkazlığından yavaş yavaş çıkarak kendisini doğrulamış bulunan Azerbaycan, dünya milletleri tarafından tanınması üzerine, şen ve şakrak bir hayata başlamıştı.

Bakû'nun vaziyeti, ziyafetleri, tiyatroları yeni tesis eden sanat ve ticaret müesseseleri, ordusunun yaptığı resmi geçit ve manevraları, şenlik topları, şenlik fişekleri ve büyük küçük bütün şehrin ağzından işitilen:

«İleri, ileri Azerbaycan askeri!»

Nağme iyimserliği ile hemen «Siyavuş Gerd»e benziyordu ki Firdevsi onun halkkında :

Hoşu hurremi hub araste

Bé hercayı kunci pir ezhaste (5)

Azerbaycan böyle mesut bir hayata başlayınca şöhreti bütün ufukları tuttu. Bu haber bilhassa Azerbaycan'ın koruyucusu bulunan Türkiye'de sevince sebep oldu.

Barış konferansı Azerbaycan istiklalini tastik ettiği zaman Türkiye kendi muhitini unuttu, İstanbul büyük tezahüratta bulundu. Mitingler tertib etti. Bu mitinglerde Azerbaycan'ın «Yavru sancağı»nı Türkiye'nin koca sancağı ile yan yana asarak tebrik ederek kutladı, sevindi. O üç renkli göysü hilalli genç bayrağa temenniler dileyerek dedi ki :

«Tanrı sana kara gün göstermesin» (6)

(5) Hoş, şad, iyi ve muntazam her tarafta istediğin kadar dolu hazineler.

(6) Halide Edip Adıvar'ın nutkundan.

CUMHURİYETİN BAHTSIZLIĞI

1 — Asrımızın Gersivezleri. 2 — Siyavuş'un önsezişi. 3 — Siyavuş'un dehşetli rüyası: Cumhuriyetin katli, Frengis'in nutku.

Firdevsi Siyavuş'un lisanı ile diyor ki :

Çu hurremi şevéd cayi aresté

Pe did ayed ez her sui hasté (1)

Perişan ve düşkün bir halden «süslenmiş» olup çıkan Azerbaycan'ın içten ve dıştan pek çok «duygu»ları zuhur etti.

Sağından ve solundan birer karışıklık şeklinde ortaya çıkan «Kara bastı»lar (2) bin türlü hile, fitne ve kötü niyetlerle Azerbaycan'da kargaşa yaratıyor, onu rahat etmeğe bırakmıyorlardı. Birisi elinde «Denikin»in siyah örtüsü, diğeri ise «Lenin»in kanlı perdesi ile Azerbaycan'ın ak gününü kara, mavi semasını kanlı etmek istiyorlardı.

Nihayet bu iki kuvvet Azerbaycan'a karşı düşmanlıklarında el birliği ederek dünya milletleri arasında tam eşitliğe malik bir hukukla yaşamak isteyen bu güzel memleketin aydın hayatını bulandırdılar, muhitini kara kırmızı bulutlarla örttüler.

(1) Bir yer güzel ve yeşillik olsa, her taraftan ona istek ve arzu çoğalır.

(2) Kara bastı. Azerbaycan Haik Türkçesi'nde kabus manasına kullanılır.

Asrımızın Siyavuşu'ndan, hususi bir sıkıntı için darğın ve kendisinden intikam almak isteyen (Gersivez)ler de az değildi. Bu Gersivezler kendilerine Türk komünist grubunun süsünü vermişlerdi.

Gersivezler grubu artık Siyavuş'u devirmek kararını vermiş, entrikalarına başlamışlardı. Bu entrika her şeyden evvel Azerbaycan'ı Türklüğe hıyanetle suçlamaya yönelik idi.

Gersivezler, Türkiye'deki Turancılar'ı inandırdılar ki :

Azerbaycan'ın fikri ayrıdır. İngiltere, Fransa ve Amerika ile alakası var. Yanına gizli elçiler geliyor. Turan düşmanı Ermeniler'le barışıyorlar. İran ile anlaşıp birleşiyor. Acem siyaseti kullanıyor. Şiiliği ilerletiyor. Bu maksatla o İran'a heyet göndermiş, İran'dan dahi bir heyet kabul etmiştir.

Sözlerine daha ziyade tesir vermek için, beynelmilel nezaket usulü olan alışılmış siyasi ziyafetleri kötü anlamda yorumlayarak Gersivez'in :

«Hemi yadı Kavus gired bécam»

dediği gibi, bunlar da, Azerbaycanlılar İngiliz emperyalistlerinin sağlığına içiyorlar diye «öldürücü bir darbe» ile çok müteessir olan Türk halkını aldatıyorlardı.

Rusya, ölüm-kalım mücadelesinde olan Türkiye'ye yardıma gidiyormuş da İngiliz taraftarı Azerbaycan Hükümeti kendisine yol vermiyormuş, diye yaptıkları propagandalarla Bolşevik suikastlarının ortak suçlusu oluyor. Kafkasya'nın Rusya tarafından tekrar istilasını hazırlıyorlardı.

Halbuki Azerbaycan kendi koruyucularından ve kurtarıcılarında olan Türkler'in, komünist olsalar da, kendi aleyhine suikast beslemeyeceklerini ümit etmiş, deniz kuvvetlerini, zırhlı otomobil ve tren katarlarını ve şehrin koruyucu kuvvetlerini hep bunlara emanet etmişti.

Firdevsi'de büyük bir «Fatalizm» var. Her bir vakayı o, bir katî çaresizlik gibi gösteriyor. Onun her kahramanı, başına geleceği ya rüyasında görür, ya da bir ilahdan işitir ve ne kadar çalışır gayret ederse de kendi taktir ve talihinden bir türlü kurtulamaz. Şehname şairi, bu suretle en sevdiği kahramanlarından ayrılırsa da daima:

«Çinin est ayin çerh bülend» (Dünyanın adeti böyledir) avunucusu oluyor.

Fatalizm, yalnız Firdevsi gibi biyografi romantiklerinde değil, İran'ın gazel yazaran lirikalarında da var. Başta gelen gazel ustası Hafız-ı Şirazi'nin

«Der kui nik nami mara guzer nedaden

Ger to nemi pesendi teğyir de gezara» (3)
beyiti bunun bir şahidi değil midir?

Firdevsi ile Hafız'daki fatalizm çağdaş Avrupa ediplerinden Belçika'nın şöhretli şairi Meterlink'de de var. Meterlink dahi hayatı, insanların arzu ve iradeleri fevkinde bir kuvvetin idare ettiğine inanıyor. Taktire büyük bir mevki veriyor. Dünyada ne olursa, insanın başına ne gelirse «Gök kuş» yazarınca o mukadderdir. Hikâyelerinin birinde işbu felsefesini o bakınız nasıl izah ediyor :

(3) İyilik mahallesine bizi bırakmadılar. Beğenmiyorsan kaderini değiştir.

«Lohusa bir kadının başı üstüne şehrin en usta bir doktoru geliyor. Kadında birşey yoktur, sağ salim kurtarır diye emniyet veriyor. Halbuki evin ak sakallı babası meyustur. Onun gözüne gölge gibi bir şey gözüktüyor. Bu gölge kapıdan Azrail gibi giriyor. Baba bütün bu tesellilere rağmen muzdariptir. Nihayet yeni doğulan çocuğun sesi geliyor. Çocuk rahatça doğulduğu halde, anası hayatını kurtaramıyor. Ebe hanımın işaretinden herkes lohusanın öldüğünü öğreniyor. Çocukla beraber bütün ev halkı ağlaşmaya başlıyor.»

Firdevsi sözünün gelişi ile yaranan Siyavuş, Meterlik'in «İhtiyar Baba»sı gibi kapıdan giren Azrailini görmüş, «Doktor» ermişin teselli ve emniyetlerine rağmen demişti ki :

«Şum zarin kuşté ber bi günah

Kesi diğér ayed berin taco gah» (4)

Azerbaycan dahi içte sığındığı kuvvetlerin birer karayılan zehiri ile vücudunu zehirlemeğe, dost bildiği iyiliğin bir kısmının düşman olduğunu sezmeğe, Karabağ dağlarındaki Ermeni isyanını bastırmak için bütün asker kuvvetlerini Rusya hududundan oraya çekmek mecburiyetinde kalmaya ve bu suretle kuzeyde biriken Bolşevik kuvvetini korku ile düşünmeğe başlarken, hükümet başkanının istikbalden ümidi kırılmış, yakın dostlarının nezdinde Siyavuş gibi meyusane bir suretle demişti ki :

(4) Beni yabancı olarak öldürürler. Bu taç ve tahta başka birisi sahip olur.

«Sanki Cumhuriyet'in son günleridir. Sanki artık mevkimizi diğerlerine terkedeceğiz!»

Bu sözlerine cumhuriyetin son başbakanı bir şeyi daha ilave etmişti ki onu biz Siyavuş'un aşağıdaki sözleri ile de naklediyoruz :

«Pür ez cengi gereded seaseri zemin

Zemane şeved pür zi şemşiri kin

Besi gareto bürden haste

Pürakenden künc areste

Besa kişvera kan be paye sütün

Béku bend gereded be çayı abı şur.» (5)

Siyavuş kendi nazariye ve yorumu ile felâketi sezdiği halde tehlikenin fiilen uygulandığını ve fikrine gelip giden Gersivez'in suikaste sahip bir şeytan olduğunu göremiyordu. Bir gece uykusunda rahat yatmış iken, Siyavuş gördüğü korkunç rüyadan sersem uyanmış, eşi Fren-gis'e anlatmıştı ki :

Bé yék dest ateş bé yék dest ab

Bé piş enderun pilé Efrasyab

Bé didi mera ruyi kerdî déjém

Demidi beran ateşi tizdém

Çu Gersivez an ateş efruhti

Ez efruhti yi mer mesasuhti (6)

(5) Dünya harp ve döğüş ile düşmanlık ve kin ile doluyor. Birçok yağma ve çapulculuklar vücuda geliyor, suvarilerin ayağı altında birçok memleketler çiğneniyor, yerlerinde çöller meydana çıkıyor.

(6) Bir tarafta ateş, bir tarafta su, o tarafa ise Efrasyab'ın filini gördüm. Beni görünce yüzünü ekşitti, ateşi üfledi .Bu ateşi Gersivez alevlendirmiş beni yakmıştı.

Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti nisan ayının 27'sinde uykusundan sersem bir surette kalktı. Bir tarafta Bakû limanında demirleyen deniz kuvvetlerinin isyan bayrağı açtığını, diğer tarafta «Bena Kazı» yanar dağı semtinden Kızıl Ordu'nun ateş saçarak geldiğini ve geri kaçmak isterken yolunun Türkiyeli bir subay kumandasında bulunan «Yardım Alayı» tarafından tutulduğunu gördü. (7).

İşi böyle bulunca içteki Bolşevikler çıktılar, «Teslim Ol!» dediler.

Millet meclisi, sonuncu celsesini topladı. Bolşeviklerin talepleri müzakere edildi. Arzedici sıfatla, intikamcılığı ve teslimciliği ile meşhur, asrımızın (Gerv) i elinde hançer zulmüne benzer bir tomar, birinci ve sonuncu defa olarak hitabet kürsüsüne çıktı :

— Hazır bulunanlar teslim olalım...: dedi.

Meclis üzerinde ölüm uçuşuyordu. Herkes-artık herkes diyelim - kendisini uçacak bir kaya altında hissediyor ve bu hisle muztarip olunuyordu.

Ak sakallı bir sosyalist çıktı. Bu feci günde dahi adetti olan komedilikten geri kalmadı, operet kahramanı (Meşhedi İbat) gibi.

— O olmasın, bu olsun! dedi (8)

Ömür boyu Siyavuş'a ısınamayan bir kardeş dahi :

— Bizim istediğimiz işte bu idi, diye haykırdı.

Birinci defa İran'ı, ikinci defa Turan'ı satmış olan kara yüzlü birisi de çıktı, üçüncü defa Azerbaycan'ı sattı.

(7) Bu hususta daha ziyade ve açık bilgi almak için «Azerbaycan Cumhuriyeti» adlı eserimizin 8. bölümüne bakınız.

Bir kısım ise her zaman olduğu gibi yine tarafsız kaldı.

Herkes asrımızın Siyavuş'unu ölüm hançerine teslim etmişti ki, hali perişan bir surette Frengis geldi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin temiz suyunu taşıyan istiklâl perisi bir konuşmacı şekline bürünerek dedi ki: «Yalandır. Gersivezler'e aldirmayınız; (Gerv)in elindeki tomar zehir bulaşmış bir intikam hançeridir, ona inanmayınız!

Rus ordusunun hududumuzu geçtiği bir sırada, Müslüman da olsalar, Bolşevikler'in yaldızlı yalanlarına uymayınız!

Türkiye, Azerbaycan'ın sığınacak yeridir. Kendi sığınacak yerini kurtarmaya giden bir kuvvetin samimiyetine inanırsa, Azerbaycan, öyle bir kuvvete kendisi yol verir; fakat bizim istiklâl ve hakimiyetimizi ayakları altında çiğneyip sınır bekçilerimizi toprağa ölü seren hain bir kuvvet Turan yardımcısı olamaz!

Efendiler, işittiğiniz gürültüler milletin değil, düşmanların sesidir. Hakimiyetimize doğru uzanan ve bizden teslim olma talep eden eller, milletin mukaddes hukukuna uzanmış gaspçı ellerdir. Ak sakallı generalimizin meyus bir surette kumandanlık tepesinde değil, mebuslar kürsüsünde oturması, bizi meyus ederse de bilmelidir ki milletten alınan hak başkasına teslim edilemez!

(8) «O olmasın, bu olsun» Üzeyir Hacı Beğli'nin bir operetinin adıdır. Operet kahramanı Meşhedî İbad'ı, evlenirken aldatmışlar, kızın güzelini göstermiş, fakat kendisine hizmetçi kıztı göndermişler. Meşhedî İbad protesto etmek isterken tehdit edilmiş ve nihayet «O olmasın bu olsun» diye razı olmuştur.

Bu kürsüden çok kere istiklâlimizi göz bebeği gibi saklamaya, hürriyetimiz yolunda canımızı siper etmeğe, ölmek var dönmek yoktur, diye son damla kanımıza kadar dayanmaya ant içmiş adamlar değil miyiz?

Hazır bulunanlar, masum kanı için pek çok kanlar akacak, güzel Siyavuşumuzu aldanmış Efrasyablar'ın gazabına, hain Gersivezler'in hilesine, kötü yaradılışlı (Gerv)lerin hançerine teslim etmiyelim!

Bırak bizi bu hakkımızdan vazgeçmeğe yalnız düşman süngüleri mecbur etsin!

Orada bulunan ahali, bu nutku ağlayan gözlerle alkışladıysa da, meclisin ekseriyeti tarihin taktirine teslim oldu, Siyavuş'un öldürülmesine razı oldu.

«Çinin est razi sipehri bülend
Gehi şaddared, gehi müstemend (9)

(9) Koca dünyanın sırrı böyledir. Gâh neşeli yapar gâh ümitsiz.

KATİL KİMDİR?

1 — Rusya'nın hilesi. 2 — Yalanın ömrü az olur. 3 — Milliyetçileri takip.

Tarih tekerrürden ibarettir derler; fakat bu tekrar tasavvur olunmasın ki bütün irili ufaklı tafsilatı ile tekrar yaşanır.

Hiç bir hadise zaman ve mekân tesirinden kurtulamaz.

«Siyavuş Gerd» Turan toprağının doğusunda Çin sınırında meydana gelmiş, hepsi Turan askeri ile çevrilmiş ve Siyavuş Turan kumandanının emri ile öldürülmüştü.

Halbuki Bakû, Kaf Dağı'nın eteğinde, Turan'ın bir kenarında değil, ta göbeğinde ve Rusya'nın komşusu olmuş, Azerbaycan Cumhuriyeti dahi Turan kumandanı ve askerleri tarafından değil, Turanlılar'dan aldanmış bir kısmının yardımları ile Turan dostu kisvesine giren eski Türk düşmanı tarafından katlolundu.

Firdevsi'nin rivayetine göre, Yecüc ve mecücler acayıp bir yaratık olup Kaf dağına geçiyor, bu taraftaki insanları helak ediyorlardı. Bunların acayıp yaratılışı öyle şekilde idi ki kulaklarının biri kilim, diğeri yorgan gibi görünüyordu. Gözleri deniz suyu gibi mavi, yüzleri ayva gibi sarı idi. Mukaddesat bilmeyen bu acayıp yaratıktan herkes tiksindirirken, karınca gibi çok olan sayılarından korkarak karşılıklarına çıkılamıyordu.

Rusya, Yecüc ve Mecücleri üzerinde dahi zamanın büyük tesiri görülüyordu. Avrupa'nın amansız düşmanlığına karşı şeytanla da olsa ittifak anlaşması yapmak zorunda olan Türkiye inkılapçılarının bu zihniyetini Bolşevik Rusya hakkıyla taktir etmişti. Türkler'in, Azerbaycan üzerindeki manevi nüfuzundan istifade ile Bolşevikler yakın doğuda kendilerini o kadar sevdirebildiler ki, bunlar müslümanların gönlünü fethederek, Azerbaycan'ı istila değil, bilâkis İstanbul'u bile kurtaracaklarına inanıyorlardı.

Herne kadar «Müsavat» partisine mensup olan milliyetçiler halkı bu uykudan uyatmak istiyor «cemaat aldanmayın», bunlar derhal Kur'an'ın buyurduğu «İnne Yecüce ve Mecüce müfsidune fil'arz» ederler. Aynı yaratıklardır ki Kırım, Türkistan ve Mart facialarını icad ettiler. Bunların asıl arzusu İstanbul'un kurtarılması değil, bilâkis Bakû ve Azerbaycan'dır» dedilerse de Müstever «bozbaşı» (1) nı yemiş gibi halk «hay deli şeftali» diye onlarla alay ediyor ve kendilerini İngiliz'e satılmış gibi görüyordu.

(1) «Şah Abbas ve Hürşid Banu» operasında bir «müstever» tipi vardır. Bu tip aşçıdır. İnsanları çalar, öldürür etlerinden çorba yapmış (Bozbaş) bir nevi Azerbaycan çorbasıdır. İsfahanlılar Şah Abbas'a gelmiş, her gün kaybolan vatandaşları yüzünden halkın korkulu olduğunu arzetmişlerdir. Şah Abbas, değişik kıyafetle İsfahan'a gitmiş, bu sırrı öğrenmek istemiştir. Tedkik esnasında müstever'in dükânına gelmiş, bakmış bu dükânın müşterileri haddinden fazladır. Sebebini öğrenmek istemiş. Halk, bu aşçının pek lezzetli çorba pişirdiğini kendisine anlatırken, perişan kılıklı birisi «Müstever'in çorbayı insan etinden pişirdiğini söyleyince herkes kendisini «Hay deli şeftali» diye aşağılamıştır. Halbuki Şah Abbas'ın araştırmasını devam ettirince keşfettiği hakikat «Deli'nin doğru söylediğini isbat etmiştir.

Hatta iş o merhaleye gelmişti ki sokak bakkalları bile Bolşevik'in artık gördükleri «spekülasyon» düşmanı olmadığına inanmışlar; dar görüşlü ittihatçılar dahi Karayef'in kızıl yalanlarına kapılmışlardı. Düşünüyorlardı ki Rusya gelecek, Ermenistan'ı ortadan kaldıracak ve ordularını Mustafa Kemal Paşa'nın yardımına gönderecektir.

Yalanın ömrü az olur. Halk hikmetinde açık olan bu hakikat bir daha isbat olundu. Bolşevikler'le Bolşevik propagandası yapanların yalanlarına aldanan halk Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a tecavüzünü beklerken Moskova'nın Ermenistan'ın istiklalini tanıdığı haberi alındı. Ermeniler'in karşı taarruzlarına Karayef'in isyankâr makalesi ile Hasanof'un palavra nutuklarına bakmayarak Karabağ'daki hareket durduruldu. Gürcistan'a verilen 24 saatlik notanın neticesi harpçi halk komiserinin Gürcü bakanlarını Bakû'ya çağırarak için ettiği ısrara rağmen Tiflis'e gidip de Gürcü menşeviklerinin taleplerine imza atmakla bitti. Erivan'dan geçerek Türkiye yolu Şeki ile Lenkeran'a döndü. İstanbul'un imdadına gitmek sloganı, Lehistan'ı kovalım! sloganına dönüştürüldü.

Ucuz ekmek ve daha ziyade rahatlık bekleyen işçi ile köylü, bire on fazlasıyla ekmek bulamayıp daha çok çalıştı ve katı bir istibdat altında kalınca,

— Eyvah! dedi.

Bakû'nun bütün serveti talana gitti. Dükkânlar adeta çapulcu basar gibi soyuldu. Evler sahiplerinden alınarak miras gibi paylandı.

Köylüye, toprak kâğıt üzerinde verildiyse de, ziraatın mahsulü zahire memurları tarafından çalındı.

Senelerden beri depo olunan petrol, karşılıksız olarak Rusya'ya akıtıldı.

Pirinç, tatlı, şeker, çay, kumaş ne varsa vagonlara, gemilere yüklenerek Moskova'ya götürüldü.

Halkın hakiki serveti, varı-yoku gaspedilerek para diye Bolşevik kâğıtları her tarafı sardı.

Ekmek isteyen aç halka top ve makinalı tüfek gösterdiler.

Bir iki «müslüman» komiserin perdesi altında bütün idare işleri tamamıyla Rus acentaları ve memurlarının eline geçti. Memleketi güya ki Azerbaycan komünist partisi idare ediyordu. Halbuki bu partinin dayandığı hakiki kuvvet ekseriyetle yabancı ve hristiyan işçiden teşekkül eden Bakû sovyetinden ibaretti. İmzayı Nerimanlar, Ali Haydarlar atıyorsa da, hükümleri Mikoyanlar, Çorayefler ve Salavioflar yazıyorlardı.

Görünüşte kırmızı Azerbaycan'ın istiklâli tanınmışsa da, ne hudut belli idi ne şartlar. Rusyalı ile Azerbaycanlının hukuku bir, Azerbaycan ordusu 11'nci Rus kumandanlığına tabi; denizcisi Rus amirali Raskolnikof'un emrinde.

Adı müstakil Azerbaycan-kendisi Rusya'nın federatif bir hissesi! Daha doğrusu mümtaz bir vilayeti!

Milliyetçi Azerbaycan Türkçüleri'nin vaktiyle kimseye sözle inandıramadığı hakikatleri Bolşevikler işleri ile isbat ettiler. Halk heyecana geldi. Aldanmış bir adam kızgınlığı ile dil ve dudağını ısırıp; fakat iş işten geçmiş, ok yından çıkmıştı. Mamafi sabır kasesi taşı. Gençce, Terter, Karabağ ve Zakatala isyanları meydana geldi. Kızıl Bolşevikler Nikolay generali (Levandovski)nin marifetiyle isyanı kanlı bir surette bastırdılar. Çoluğa çocuğa bakıl-

madı, karıya kocaya acınmadı, Azerbaycanlı Türk kanı sel gibi aktı. Kendisini Ermeniden kurtaracak diye beklediği kuvvet bu temiz yürekli halkı kendi kanına buladı.

Bakû'nun heyecanını toplar, makinalı tüfekler, Drakon vari emirler, Yezid vari tedbirlerle bastırdılar.

Hapisler, kayboluşlar, idamlar başladı.

Frengis tutulup kapalı bir eve hapsedildiği gibi milliyetçiler dahi hapse alındı. Müsavat kulüpleri kapatılıp bütün mallarına el kondu ve taraftarları kanun dışı ilân olundu.

Fakat Türk pristolun kisvesine giren bu kanlı katil, yalnız kendine karşı mücadele eden Türkçüler'i değil, kendisine aldanan Türkleri de kahretti.

Hazır Kuvvet Yardım Alayı dağıtıldı; Türkiyeli subaylar kısmen tevkif, kısmen de hudut dışına çıkarıldı.

HAKSIZ KAN YERDE KALMAZ

1 — Mefkurenin kuvveti, Gave (1), Ergenekon, öksüz fikir. 2 — Felâketin dersi. 3 — Son.

Hun erbab hamiyet gark eder zalimleri

Meş'eli efkâr ahrarane sönmez hun ile

Namık Kemal

Haksız kan yerde kalmaz. Nasıl ki Siyavuş kanı kalmadı. Mazlûm ahı avunmaz, nasıl ki Kerbela zulmü avunmuyor. Zalim ebedi olmaz-nasıl ki Dahhak'ın zulmü olmadı. İstiklâl neşesi fedailer yetiştirir - nasıl ki milli Türkiye yetişti. Fikir öldürülemez - nasıl ki Neron'un arslanları Hristiyanlığı parçalayamadı. Abide iman yanmaz - nasıl ki Nemrut'un ateşi İbrahim'i yakamadı.

Konuşma ve düşünce susturulamaz - nasıl ki engizisyon huzuruna çıkarılan Galile susmadı.

Hak, asla kaybolmaz - nasıl ki Firavun'dan kaçan Musa muvaffak oldu.

Azerbaycan istiklâl ve cumhuriyet fikrinin geçici Bolşevik istilâsının yıkıcı, yıkıcı kuvvetleriyle kahrolacağını mi zannediyorsunuz?

(1) Dahhak'ın zulmüne karşı halkı ayaklandıran İran'ın meşhur demirci. (Arasoğlu)

Bakû'nun hararetli toprağında saplanmış olan mukaddes ateşi, Kuzgun Deniz (Hazar Denizi)in dalgaları nasıl daimi olarak söndürmekten aciz ise. Azerbaycan Türkleri'nin aklına giren fikir ve kalbine yerleşmiş istiklal hisini öldürmeğe dahi Bolşevik cellatları o derece acizdirler. Bir kuzey rüzgârının darbesiyle dalgalanan Hazar, Bayıl burnundaki mavi ateşi söndürürse de rüzgâr geçip deniz durgun bir hal alınca sade bir kıvılcım kâfidir ki bu mukaddes ateş tekrar yansın, tekrar Bayıl burnunu aydınlatsın (2).

Azerbaycan'da İran tesiri vardır: İran, Dahhak belasına uğramıştı. Kendi hakimiyet ve istiklâllerinin kadrini bilmeyen halka Cenab-ı Hak'ın gazabı geçmişti. Dahhak adında bir hükümdar İran'a musallat olmuştu. Bu hükümdar yılanlara tapıyordu. Günde iki çocuk beynini o pis hayvanlara yediriyordu. Dahhak'ın zulmünden bıkan halkın feryadı göklere kadar çıkmıştı. Halkın şerefi, namusu, dini, milliyeti hep aşağılanıyordu. Şehirlinin varı, köylünün mal-davarı elinden alınıyordu.

Cemşid dininde olan ne kadar İranlı varsa kanun dışı ilan edilmiş, yakalananların kendileri hapsoluyor, mallarına el konuyor ve çocukları yılanlara yediriliyordu. Halk korkudan Dahhak dinini görünüşte kabul etmişse de, tarikatlarına mensup kişilerle gizlice toplanıp ibadetlerini yapıyorlardı.

Fakat bütün bu zulüm ve tehlikeler karşısında İranlılar'ın tek bir ümidi vardı. O ümitle yaşıyor, imanlarını gelecekte doğacak o parlak güneşin harareti ile ısıtıyorlardı.

(2) Bakû limanındaki halicin ismi Bayıl'dır. Burada su içerisinden deniz sathına çıkan gaz, deniz durgun olduğu zaman ateş tutulmasıyla alevlenip mavi bir ışıkla yanar.

Bu ümit Feridun idi. Cemşit'in öksüz oğlu dağlara çekilmişti. Dahhak'ın suikastinden saklanıyordu. Feridun, her ne kadar dağlarda halktan uzak ve gizli bir yerde bulunuyorduysa da, halkın kalbi onun aşkı ile çarpıyor, gözünde daima onun şekli gözüküyordu. Onlar görünüşte Dahhak'ın yılanlarına secde ediyor, yüreklerinde ise Feridun'un meydana çıkması için dua ediyorlardı.

Vakti geldi, demirci Gave'nin bayrağını bir ağaç başına takması kâfi idi ki bütün halk onun arkasından gelsin, Feridun'u dağlarda arayıp bulsun ve götürüp kendi tahtına oturtsun!

Azerbaycanlılar Türkdürler: Türkler dahi Ergenekon tılsımında iki yüz sene kaldılar. Ne kadar çalıştılsa da bir tarafa çıkamadılar. Geniş dünyaya hasret kaldılar. Fakat yine bir demircinin iyiliği kâfi idi ki, Türkler demir dağları eridip tekrar geniş dünyaya çıksınlar.

Asrımızın Siyavuş'u ölmüşse de onun doğurduğu istiklâl fikri ölmemiştir. Bu fikrin taraftarları şimdiki halde dağlarda, vatanlarından uzak memleketlerde, hapishanelerin karanlık ve rutubetli köşelerinde kaçak, kaçkın, göçmen bir halde yaşıyorlar. İstiklâl ve hürriyetimizin nazenin alameti o üç renkli istiklâl bayrağı görünüşte yoksa da korkudan Bolşevik geçinen gözlerin önünde cisimlenmiş olup, yürekler onun aşkı ile çarpılmaktadır.

Evet, Azerbaycan istiklâl fikri, müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgal ve istilâsından dolayı bu gün öksüzdür.

Fakat dünyanın, öksüzlerin talih ve iradesi karşısında defalarca diz çöktüğünü görmedik mi!

Üçyüz milyonluk bir ulu kitlenin hala hakim maneviyatı olan İslamiyetin o yol gösterici azmi birdir, öksüz değildir?!

Dünyanın en büyük hükümetini meydana getiren Cengiz, Turan'ın «Adsız» bir öksüzü değildir?

Felâket kadar büyük bir işaret yoktur. Milli hakimiyeti kaybetmek kadar büyük bir felâket olamaz.

Yüz sene evvel çeşitli hanlıklar şeklinde hakimiyetimizi kaybettiğimiz zaman bugünkü Azerbaycan birliğine malik değildik. Yüz senelik esaret dersi ile iki senelik hürriyet kavgası bizi kendimize tanıttı. Birlik ve mevcudiyetinizin işareti olarak elimize Türklüğümüzü, müslümanlığımızı ve çağdaş bir halk olduğumuzu gösteren bir istiklal bayrağı verdi.

Yazıklar olsun ki biz daha yerleşmeğen itikadımızla,

«— Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!»

İdealine ettiğimiz aferinleri unuttuk, canımız ve malımız korkusundan bu istiklâl bayrağını kırmızı bir beze değiştirdik. Entrikacı ve zalim bir kuvvet tarafından susturulduk. Dilim varmıyor... Teslim olduk!

Fakat bu «teslim» bizi kurtardı mı?

Canımız, malımız, namusumuz kurtuldu mu?

— Hayır, ilk darbeye yerle bir olanlar, yine teslim fikrinin fedaileridir.

Fakat bütün bu felâketlere rağmen bir şey kazanıldı. Bir tecrübe meydana çıktı. Öyle bir tecrübe ki, intikamcı gözleri daima bir 'Demirci' arıyor, öyle bir halk ki, her ağacın ucunda bir «Bayrak» görmek istiyor.

Azerbaycanlılar, Mehdi zuhuruna inanıyorlar. Bolşeviklerin bütün servet ve zenginliği dağıtarak herkesi bir lokma ekmeğe muhtaç etmek siyasetinin bir elinde silah, bir elinde ekmek tutan bu şeytani politikanın, halkı ne gibi vasıtalarla bolşevik yaptığını görünce, Azerbaycan halkı hemen Deccal gelmiş görüyor, bundan sonra bit-tabi Mehdi'nin gelmesini bekliyor.

Azerbaycan Mehdisi halkının idealinden, milli istiklâ- linden ibarettir.

Bolşevik Deccal'ının müthiş mezaliminden bıkan halk, duyuyorum yanık bir yürekle:

— Ah, bu Mehdi ne vakit gelecek? diye soruyor.

Can kulağımla dinliyorum, yukarıdan ilahi bir ses cevap veriyor ki:

— Azerbaycan bayrağı tekrar açıldığı, tekrar dalga- landığı gün!

Evet, o gün, o büyük gün!

Fakat şimdilik biz ümidimizi kırmayalım, o bayrağı kaldıracak serdengeçti demircileri hazırlayalım.

Bunun için her şeyden evvel :

Yalan söylemenin ruhumuza verdiği korkuyu; «İş dü- zelten yalan fitne çıkaracak doğrudan daha iyidir» felse- fe ahlâkının karakterimize verdiği hoşgörülülüğü, ölüm kor- kusunun irademize verdiği gevşekliği uzaklaştıralım da bedbaht olmayalım!

Galile'ye «Ah ne yapayım ki bu lanetlenmiş dünya dönüyor! «iddiasını, başı üzerinde duran cellatlardan kork- mayarak söyleten; Sokrat'a, imkânı varken doğal ölümü manevi ölüme tercihle helâhil zehrini içirten; Hazreti Hü- sey'in'e bütün dost ve koruyucularını kaybettiği halde tes- lim olmamak cesaretini veren; Hasan Sabbah'ın fedaille-

rine dağ başından atlamak öfkelerini veren ve nihayet Anadolu harbinin o şanlı kahramanı Fethi Beğ'e kumandanının emrini, birkaç dakika ertelediği için galipken intihar etmek yiğitliğini gösterten bir vazife hissi ile silahlanalım. Bilelim ki, çoktan öldürülmüş zannolunan milletlerin birer birer dirildiği bu büyük mahşerde ölmek istemeyen milletleri diri diri gömmek katiiyen mümkün değildir.

Bunun en büyük misali kardeşimiz Türkiye'dir.

Evet, ey vatandaşlar! Ve dolayısıyla sizler ey gelecek nesil, ey gençlik! Ey asrımızın Siyavuşu'nun büyümüş oğlu!

Senin uhdende büyük bir vazife var.

Senden evvelki nesil yoktan bir bayrak, mukaddes bir ideal remzi yarattı. Onu bin müşkülâtle yücelterek dedi ki :

— Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez!

Bunu derken o, bugünkü öksüzane manzarayı hesaba katmamış değildi. Bu, onun tarafından tasavvur olunmuştu. O, senin o zaman bu bayrağı genç omuzlarına alıp masumane bir tavırla sokak sokak dolaşarak,

«İleri, ileri Azerbaycan askeri!»

diye, askerce adım atmalarını görmüştü de bu sözü cesaretle söylemişti.

Elbette ki sen onun bu ümidini kırmayacak, bu gün parlamento binası üzerinden Azerbaycan Türkleri'nin yarıklı türkülerine mevzu olmuş, yüreklerine inmiş bu bayrağı tekrar o bina üzerine dikecek Büyük Demirci'nin geri dönüşünü görünce onun tarafına geçecek,

— Ya gazi veya şehit olacaksın.

LAHİÇ TEMMUZ 1920

İÇİNDEKİLER

- 1 — İthaf
- 2 — Asrımızın Siyavuşu'nu yayınlarken
- 3 — Önsöz
- 4 — Bir mektup
- 5 — Asrımızın Siyavuşu
- 6 — Siyavuş'un hayatının özeti
- 7 — Siyavuş tipindeki noktalar
- 8 — Efsaneden hakikate
- 9 — Azerbaycan Turanda
- 10 — Azerbaycan Cumhuriyeti
- 11 — Cumhuriyetin bahtsızlığı
- 12 — Katil kimdir?
- 13 — Haksız kan yerde kalmaz

S-15586

ISBN 975-7511-07-2

Flatı : 2.000 TL. (KDV Dahil)